

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Юридичний факультет
Кафедра цивільного права і процесу

Рівна Анастасія Ігорівна

Добримання прав людини в період збройних конфліктів

спеціальність: 081 - Право
освітньо-професійна програма - Право

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи ПРм-21
А.І. Рівна

Науковий керівник:
к.ю.н., доцент, У.З. Коруц

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту:

"__" _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ **Лукаsevич-Крутник**

ТЕРНОПІЛЬ – 2020

ВСТУП

Актуальність теми. Світова історія налічує тисячі війн та збройних конфліктів. Таке протиборство – це самознищення, безглуздя та головне – знецінення людського життя. Як наслідок: війна залишає дітей – сиротами, жінок – вдовами, чоловіків – інвалідами; нездійсненими мрії людей, зламану психіку, зруйновані домівки тощо. Людству знадобилося дві світові війни, що забрали мільйони життів, для того, щоб перемогло людське прагнення до миру. Це знайшло свій вияв у проголошенні Статуту ООН 1945 р., де йдеться: «Ми, народи об'єднаних націй, сповнені рішучості звільнити майбутні покоління від лиха війни, що двічі в нашому житті принесло людству непоправне горе, і знову утвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність особистості людини, в рівноправність чоловіків і жінок і в рівність прав великих і малих націй, і створити умови, при яких можуть дотримуватись справедливість і повага до обов'язків, що випливають з договорів і інших джерел міжнародного права, і сприяти соціальному прогресу і покращенню умов життя при великій свободі...». Даний статут закріпив завдання та цілі, які стали першочерговими для забезпечення миру і спокою. Але сучасний стан речей залишається досить скептичним. На сьогоднішній день у світі налічується чотири десятки збройних конфліктів та війн. Сьогодні диктує тенденцію локальної війни, тобто військові дії між двома і більше державами, обмежені по політичним цілям інтересами беруть участь у військових діях держав, а по території - невеликим географічним регіоном, як правило, знаходяться в межах однієї з протиборчих сторін. Незалежно від свого характеру міжнародний чи неміжнародний збройний конфлікт, він ставить під загрозу реалізацію більшості основних прав і свобод людини, в тому числі найважливіше природне право людини – право на життя.

Стан дослідження. Теоретичною основою для написання даної магістерської роботи стали праці таких авторів: А. Б. Амелін, І. Л. Арцибасов, В. А. Батирь, П. Н. Бірюков, А. Г. Григор'єв, С. Л. Єгоров, І. І. Котляров, Ф. І. Кожевников, В. І. Лісовський, Г. М. Мелков, В. В. Мицик, А. І. Полторак, В. М.

Репецький, Л. І. Савинський, Д. І. Самодуров, О. І. Тіунов, Л. Д. Тимченко, В.М. Лисак, А.О. Кориневич та інші. Проте дане питання потребує подальшого вивчення та наукового дослідження. Під час написання магістерської роботи були використані законодавчі та нормативні акти, навчальні посібники, як зарубіжних, так і вітчизняних авторів, матеріали періодичних видань, звіти міжнародних організацій які присвячені дослідженню обраної теми.

Джерельною базою дослідження стали чотири Женевські конвенції, прийняті 12.08.1949; три Додаткові протоколи до Женевських конвенцій від 12.08.1949; Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджена Наказом Міністерства оборони від 23.03.2017 та інші нормативно-правові акти, прийняті на міжнародному та національному рівнях і покликані забезпечувати захист жертв війни у період збройних конфліктів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини та їх особливості щодо захисту та гарантування прав і свобод людини у період збройних конфліктів

Предметом дослідження є вітчизняний та міжнародний досвід захисту прав людини в період збройних конфліктів на основі міжнародно-правових актів, національного законодавства та загально визнаних принципів права.

Метою роботи є аналіз системи міжнародно-правового захисту прав людини під час збройного конфлікту та вироблення рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства та практики у частині забезпечення прав людини під час збройного конфлікту в Україні. Для реалізації поставленої мети автором були поставлені наступні **завдання**:

1. проаналізувати міжнародно-правові стандарти в галузі захисту прав людини в умовах збройних конфліктів;
2. дослідити міжнародно-правовий аспект захисту цивільного населення під час збройних конфліктів;
3. дослідити проблему реалізації прав людини в умовах збройного конфлікту на Сході України;
4. здійснити аналіз питання гармонізація кримінального законодавства України у відповідності міжнародним правом.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склали насамперед універсальні наукові принципи об'єктивності, системності, всебічного вивчення проблеми, історизму. Під час дослідження застосовано систему наукових методів: загально філософські (діалектичний, позитивістський, ідеалізації); загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення, аналогія, моделювання, класифікація, системний, порівняльний, історичний, прогнозування); спеціально-наукові (спеціально-юридичні) методи (юридично-догматичний, порівняльно-правовий, історико-правовий, нормативно-аналітичний, тлумачення законодавства, правової герменевтики).

Наукова новизна. Наукова новизна магістерської роботи відображена в положеннях, винесених на захист:

1. Встановлено, що під «жертвами війни» варто розуміти осіб, які постраждали (безпосередньо чи опосередковано) від воєнних дій міжнародного чи неміжнародного характеру. До цієї категорії відносять, в першу чергу, поранених та хворих, цивільне населення, що проживає на охопленій збройним конфліктом 6 території чи було змушене покинути дім внаслідок воєнних дій, полонених тощо.

2. Досліджено, що МГП виникло як засіб полегшення долі поранених та хворих у період збройних конфліктів. Відповідно, і досі присутні норми, що покликані полегшити долю поранених та хворих на полі бою. Так, норми МГП максимально відділяють цивільне населення від воєнних дій: цивільні об'єкти та особи недоторкані для комбатантів, вони не можуть залучатися для військових операцій, також бути об'єктом нападу тощо.

3. З'ясовано, що відповідно до норм МГП основний набір зобов'язань покладається на безпосередніх учасників збройних конфліктів, тобто на сторони конфлікту та, відповідно, комбатантів. В першу чергу це стосується дотримання положень права прав людини, наскільки це можливо в період ведення воєнних дій.

4. Основним нормативно-правовим актом, що визначає правовий статус військовополонених осіб, є Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. Однак її положення не завжди

виконуються сторонами конфлікту. Найочевиднішим виходом із ситуації є включення військовополонених до осіб, на яких поширюється соціальне забезпечення.

5. Досліджено, що військовослужбовці повинні бути ознайомлені з положеннями МГП та сумлінно дотримуватися їх, адже порушення цих положень вважається військовими злочинами та суворо карається. При цьому, відповідальність настає не лише індивідуальна, але й дипломатична та економічна для сторони конфлікту. Задля уникнення подібних ситуацій влада кожної держави намагається інформувати своїх військовослужбовців про загальні положення та принципи МГП.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягають у тому, що їх можна використати у науково-дослідній діяльності, як теоретичну основу для здійснення подальших досліджень у даній сфері; у законотворчій діяльності для удосконалення наявної нормативної бази, її доповнення; у правозастосовчій діяльності у період збройних конфліктів; для здійснення просвітницької діяльності серед цивільного населення, учасників бойових дій, юристів, правозахисників тощо; для формування начальної літератури та при викладанні начальних дисциплін «Міжнародне право», «Міжнародне гуманітарне право», «Теорія держави і права», «Історія держави і права зарубіжних країн» тощо.

Апробація магістерської роботи. Положення та висновки з теми магістерської роботи були оприлюднені на XVII Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклик і глобалізації» (м.Тернопіль, 14 - 15 травня 2020 р.; тези опубліковані).

Структура й обсяг роботи обумовлені метою і завданнями дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, розділених на підрозділи, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає сторінок 86, список використаних джерел – 63 найменування.

РОЗДІЛ 1. ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙН ТА СВІТОВИХ ЗАГРОЗ: ІНСТОРИЧНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

1.1 Розвиток та становлення системи захисту прав людини в період збройних конфліктів

Війна завжди була і залишається невід'ємною складовою історії людства. Згідно із найоптимістичнішими підрахунками, за останні кілька тисячоліть ми провели «мирно» менш ніж триста років, що не складає і одного відсотка від розглянутого часу. З огляду на цей факт і на все більш руйнівний та жорстокий характер ведення воєнних дій, небайдужі правники створили норми, які спрямовані на захист прав людини в умовах збройного конфлікту [24].

На відміну від більшості галузей міжнародного права, міжнародне гуманітарне право має свого засновника, точну дату і місце народження. В червні 1859 року французька і австрійська армії вели бої в Сольферіно на півночі Італії, в голові Анрі Дюнан, молодого швейцарського підприємця, виникла ідея, щодо міжнародних дій з метою полегшення страждань хворих і поранених у війнах.

Після бою Анрі Дюнан випадково опинився серед тисяч поранених французів та австрійців і ще з декількома добровольцями зробив усе, що міг, аби полегшити їх страждання. Вжахнувшись того, що побачив, він згодом написав книгу «Un souvenir de Solferino» («Спогади про Сольферіно»), яка вийшла у світ 1862 року; в ній він пропонував створити національні товариства для догляду за хворими і пораненими незалежно від їх раси, національності чи релігії. Він також запропонував державам укласти угоди, в яких визнавалась би робота таких організацій і гарантувалось би краще поводження з пораненими [34, с.237].

Потім Анрі Дюнан з чотирма друзями організував Міжнародний комітет допомоги пораненим (який незабаром був перейменований на Міжнародний комітет Червоного Хреста). Спроби розробки універсальних міжнародно-правових механізмів захисту прав людини в умовах збройних конфліктів були ще у другій половині XIX ст. У 1864 р. з ініціативи Міжнародного комітету

допомоги пораненим (сьогодні – Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ)) 12 європейських держав підписали Конвенцію про полегшення долі поранених на полі бою. Ця Конвенція передбачала, що спеціально підготовлений персонал буде надавати допомогу пораненим на полі бою та доставляти їх до госпіталю, при цьому персонал, що надає таку допомогу, є нейтральним, недоторканим та не може бути взятий у полон. Із прийняттям першої Женевської конвенції нерозривно пов'язано виникнення емблеми Червоного Хреста і створення Міжнародного Комітету Червоного Хреста, а в подальшому – Міжнародного Руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

У 1870 р. почали створюватися так звані Центральні довідкові агентства. Їх метою було налагодження контактів військовополонених з рідними шляхом пересилки листів. Серед гуманітарних задач, виконання яких були покладені на МКЧХ, агентства займали важливе місце [1, с.41].

У 1899 р. на Першій конференції миру приймається Гаазька конвенція про закони і звичаї сухопутної війни, яка постановила вельми змістовне нове положення про обов'язкову участь урядової організації сторін, яка займалася б збиранням відомостей про осіб, які перебувають в полоні, та громадську організацію з надання допомоги військовополоненим під час знаходження в полоні супротивної сторони [62].

Ці питання отримали в майбутньому велике практичне значення для забезпечення контролю за належним утриманням полонених. Додаток до Гаазької конвенції 1907 р. про закони і звичаї сухопутної війни регламентує у розділі II положення військовополонених. Новелою в зазначеному документі було те, що військово полоненим було надано юридичний статус, який захищав їх від свавілля держав.

На протязі Першої світової війни (1914 р. – 1918 р.) діяльність МКЧХ щодо захисту цієї категорії жертв війни розширилася: делегати почали складати звіти про відвідування з метою поліпшення умов утримання військовополонених та поводження з ними, а також організували реєстрацію і централізований збір особистих даних полонених.

Однак у своїй діяльності організація стикалася з певними труднощами,

які створювали воюючі держави. Тому виникла необхідність прийняття ряду міжнародно-правових норм, що спрямовані на забезпечення захисту прав людини в умовах збройних конфліктів (так зване «женевське право») [12]. Цей процес складається з трьох етапів:

Перший етап розпочався з прийняття у 1929 році Женевських конвенцій про поліпшення долі поранених та хворих у діючих арміях та про режим військовополонених. Норми, санкціоновані цими конвенціями, розпочали розглядати як основоположні принципи гуманітарного права, які підлягають беззаперечному виконанню воюючими державами незалежно від того, чи ратифікована вони цими державами. Основою даних документів є їх спрямованість на забезпечення захисту прав поранених, хворих та полонених військовослужбовців;

Другий етап формування «женевського права» складається з прийняття чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни у 1949 році. На відміну від попереднього етапу, прийнятті конвенції спрямовані на захист прав не лише військовослужбовців воюючих держав, а й цивільного населення:

- Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р. [26];
- Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 р. [14];
- Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 р. [27];
- Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі 1949 р. [28].

Третій етап поширив захист на всіх осіб, що постраждали через збройний конфлікт після прийняття у 1977 році Додаткових протоколів до Женевських конвенцій 1949 року, спрямованих на забезпечення прав жертв військових конфліктів :

- I Додатковий протокол до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, 1977 р. [9];
- II Додатковий протокол до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, 1977 р. [10].

На даний час виділяються такі основні принципи «женевського права»:

- мирне населення користується спеціальним правовим захистом під час війни чи інших збройних конфліктів;
- військовополонені користуються спеціальним правовим захистом;
- поранені і хворі мають право на медичну допомогу, в т.ч. і з боку противника та нейтральних держав;
- заборона застосовувати особливо жорстокі види зброї (розривні кулі, протипіхотні міни) та зброю масового знищення (хімічна, токсична і бактеріологічна зброя тощо);
- наділення особливими правами персоналу Червоного Хреста та Червоного Півмісяця.

Включення до Женевських конвенцій спеціальної статті 3, яка є загальною для усіх конвенцій є значним досягненням гуманітарного права, адже, фактично норми договорів були поширені на ті категорії комбатів, які раніше такого захисту не мали. Зміст статті присвячений «збройним конфліктам, які не носять міжнародного характеру, і виникають на території однієї з Високих Договірних сторін». Вона застосовується до всіх збройних конфліктів неміжнародного характеру, які виникають на території однієї з держав, що ратифікувала Женевські конвенції [5, 214-232].

Аналізуючи норму робимо висновки про те, що особи, які безпосередньо не беруть участі у військових діях, включно з особами із складу збройних сил, які склали зброю, а також і тих хто залишився «вибитим» з ладу, мають право на гуманне поводження без будь-якої дискримінації [58, 554].

Але при усіх перевагах статті 3 вона лише опосередковано визначає сферу свого застосування. Даний документ є обов'язковим безумовно, але тим не менш його зміст нормативно-обмежений: у ньому міститься лише декілька правил, які регулюють захист людей від безпосередніх військових дій. Врахувавши це та ряд інших обставин Генеральна Асамблея ООН у 1968 році прийняла резолюцію №2444, у якій проголошувався заклик до учасників міжнародного співтовариства застосовувати основні гуманні принципи у всіх

збройних конфліктах і наголосила про необхідність вивчення питання прийняття додаткових міжнародних конвенцій або інших відповідних правових документів з метою забезпечення кращого захисту цивільних осіб і комбатантів у всіх збройних конфліктах спільно з МКЧХ [1, 30].

На підставі цих рішень Комітет Червоного Хреста підготував проект двох протоколів, які були прийняті в 1977 р. під назвою «Додаткові протоколи до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. Згідно зі ст. 1 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, прийнятого на дипломатичній конференції в Женеві 8 червня 1977 року (Протокол I), його дія поширюється на збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення. Протокол II вперше в історії гуманітарного права кодифікує заборону нападати на мирне населення і застосовувати силу проти цивільних осіб [21, 19]. На сьогодні Протокол II ратифікований більшістю держав світу і тому, можна констатувати, що найважливішим принципом права збройних конфліктів є те, що особи зі складу збройних сил обох сторін, які вийшли з ладу або безпосередньо в силу різних причин, які перестали брати участь у воєнних діях, а також цивільне населення, повинні за всіх обставин користуватися гуманним поведінням, включаючи повагу до їхнього життя.

Отже, чотири Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року із двома Додатковими протоколами до них називають — «правом Женеви», що становить основну частину міжнародного гуманітарного права, а саме права направлено на обмеження насильства під час війни. В сучасних умовах виділяються такі основні принципи «женевського права»:

- мирне населення користується спеціальним правовим захистом під час;
війни чи інших збройних конфліктів;
- військовополонені користуються спеціальним правовим захистом;
- поранені і хворі мають право на медичну допомогу, в т.ч. і з боку противника та нейтральних держав;

- заборона застосовувати особливо жорстокі види зброї (розривні кулі, протипіхотні міни) та зброю масового знищення (хімічна, токсична і бактеріологічна зброя тощо) [8];
- наділення особливими правами персоналу Червоного Хреста та Червоного Півмісяця.

Друга частина міжнародного гуманітарного права складається із «право Гааги». Конвенції якого спрямовані на обмеження засобів і методів ведення війни. Окрім вище згаданих норм вирішальне значення у даній галузі міжнародного права також відіграють і звичаєві норми, кодифікація яких була здійснена Міжнародним Комітетом Червоного Хреста, вони є універсальними та обов'язковими для всіх держав та інших суб'єктів у період збройного конфлікту [4, 34].

За своєю суттю кожна норма міжнародного гуманітарного права є балансом між гуманністю та воєнною необхідністю, балансом, який був досягнутий державами в процесі прийняття Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. та інших міжнародних договорів у сфері міжнародного гуманітарного права.

Міжнародне гуманітарне право застосовується лише в разі збройного конфлікту та створено державами саме для того, щоб накласти певні рамки на насильство під час війни, обмежити страждання, захистити жертв війни. Саме тому для досягнення мети, з якою його створили держави, міжнародне гуманітарне право не оцінює правомірність чи неправомірність збройного конфлікту, рівною мірою може застосовуватися до жертви й агресора, не потребує взаємності.

Водночас обмежувальні механізми Женевських конвенцій працюють, захищаючи осіб, які не беруть участі або припинили участь у збройних конфліктах, регламентують ведення збройного конфлікту, обмежують насильство під час збройного конфлікту певними рамками. Як і будь-яка норма права, норми міжнародного гуманітарного права, на жаль, порушуються, але порушення норми – це ще не свідчення її недосконалості. Механізми відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права

переважно знаходяться поза межами галузі – це питання відповідальності держав у цілому. Щодо міжнародної кримінальної відповідальності фізичних осіб за воєнні злочини, міжнародне співтовариство пройшло величезний шлях, зрештою створивши Міжнародний кримінальний суд [54]. Його ефективність, як і ефективність будь-якого міжнародного суду та будь-якої норми міжнародного права, перебуває у сфері відповідальності держав і міжнародного співтовариства в цілому. Проте, у порівнянні з попередньою історією воєн, людство зробило величезний крок уперед.

За своєю природою кожна норма міжнародного гуманітарного права є певним компромісом між двома протилежностями, а саме: гуманністю та військовою необхідністю. Останній допускає застосування сили в межах, що необхідні для досягнення законної мети збройного конфлікту.

Принцип гуманності забороняє заподіяння страждань і ушкоджень або заподіяння шкоди, які не є необхідними для досягнення законної мети збройного конфлікту. Результат даного компромісу є умовою існування міжнародного гуманітарного права, що встановлює правила поведінки сторін збройного конфлікту [3,79].

Даний компроміс виникає в процесі складного і тривалого процесу міжнародної нормотворчості, в основі якої лежить узгодження воель держав. Саме держави створюють норми, і їх воля знаходить відображення у конкретній нормі міжнародної конвенції або міжнародно-правового звичаю, а змістом цієї норми є правило поведінки в умовах збройного конфлікту, причому правило по своїй суті відображає компроміс між двома принципами – гуманності і військової необхідності. Цей компроміс може зміщуватися в різні періоди історії, в силу волевиявлення держав. Застосування цих двох принципів нерозривно пов'язане із характеристикою мети збройного конфлікту з точки зору міжнародного гуманітарного права, тобто досягнення мети, яка повинна бути законна та правомірна.

Законна мета збройного конфлікту означає підпорядкування противника, як можна швидше із мінімальними втратами людських та інших ресурсів.

Принцип військової необхідності допускає застосування сили лише в такій мірі і такого характеру, які необхідні, щоб досягти законної мети конфлікту, а все що виходить за рамки законної мети конфлікту протиправно та заборонено нормами міжнародного гуманітарного права [56, 227-234].

Військова необхідність безпосередньо обмежена нормами міжнародного гуманітарного права – не допускається застосування засобів і методів ведення війни, заборонених нормами даної галузі, а саме згідно п. 1 ст. 35 Додаткового Протоколу I: «У разі будь-якого збройного конфлікту право сторін, що перебувають у конфлікті, обирати методи або засоби ведення війни не є необмеженим.».

Важливим принципом застосування норм міжнародного гуманітарного права є відсутність взаємності. Тобто, в разі порушення вище вказаних норм супротивником, сторона не має права відмовитись від їх виконання.

Певні види серйозних порушень норм міжнародного гуманітарного права створюють самостійний склад міжнародного злочину – воєнні злочини. Невизнання стороною наявності збройного конфлікту, його інша кваліфікація, як наприклад антитерористична операція, окупація при фактичній наявності ознак також не звільняють сторону від необхідності дотримання МГП. Таким чином, основним завданням міжнародного гуманітарного права являється забезпечення максимально можливого під час збройного конфлікту захист всіх осіб, які не воюють чи перестали воювати (через захоплення в полон, добровільну відмову, хворобу чи поранення).

1.2 Правове регулювання захисту прав людини в умовах збройних конфліктів: національний та міжнародний рівень

Формування системи міжнародно-правових угод розпочинається з кінця XIX століття до 1914 — 1918 років. Початок даного процесу пов'язують із створенням у 1863 році Міжнародного Комітету Червоного Хреста та із прийняттям 22 серпня 1864 році першої Женевської конвенції «Про поліпшення долі поранених і хворих воїнів під час сухопутної війни».

Дана конвенція стала фундаментом формування сучасної системи міжнародного гуманітарного права. У статті 5 вище згаданої міжнародно-правової угоди вперше було закріплено положення про те, що лакувальні заклади, які обслуговують поранених і хворих являються нейтральними, «недоторканими» та такими, що користуються заступництвом воюючих сторін до того часу поки у них будуть знаходитись хворі та поранені. Місцеві жителі, що надають допомогу пораненим, користуються недоторканістю, а також військових зобов'язали попереджувати місцеве населення про їх право нейтральності. Слід зазначити те, що кожний поранений, який був прийнятий місцевими жителями та належним чином отримував допомогу, слугував так званою «охороною» такому дому, а місцеві жителі, що прийняли в себе поранених звільнялися від військових постояльців та певної частини військових контрибуцій.

У 1867 році відбулася Паризька конференція на якій було виявлено ініціативу розширити Женевську конвенцію від 1864 року «Про поліпшення долі поранених і хворих воїнів під час сухопутної війни». Паризькою конвенцією закріплено наступні положення:

- Недоторканість, забезпечену заступництвом конвенції всіх лазаретів, госпіталів та їх матеріальної частини;
- Право нейтральності на суші госпіталів і похідних лазаретів;
- Дозвіл медичному персоналу виконувати обов'язки з надання допомоги пораненим і хворим і в той час, як вони потраплять у полон.
- Нейтральність членів товариства надання допомоги пораненим і хворим.
- Недоторканність місцевих жителів, що присвятили себе наданню допомоги пораненим і хворим. 6. обов'язок армій-переможців оберігати полеглих у бою від пограбувань, поганого поводження та хоронити мертвих [59].

У 1868 році з ініціативи французької імператриці Євгенії у Женеві була зібрана Друга міжнародна конференція, що постановила поширити чинність норм Женевської конвенції 1864 року на усі військово-морські конфлікти. Результатом чого стало створення Додаткових статей про поліпшення долі

поранених під час війни. У наступному році відбулася Берлінська конференція на якій було ухвалено постанову про те, що держави, які не беруть участь у війні, зобов'язуються надсилати допомогу арміям країн, що воюють, лікарів та усі можливі допоміжні засоби.

Після Другої світової війни, яка забрала значну кількість життів мирних жителів, стало зрозуміло, що потрібно заповнювати прогалини міжнародного гуманітарного права, які існували на той час в тому числі, щодо захисту мирного населення.

12 серпня 1949 року на Дипломатичній конференції ООН в Женеві відбулося підписання чотирьох Женевських конвенцій:

1. Конвенція про поліпшення долі полонених хворих у діючих арміях (I Женевська конвенція від 12 серпня 1949 року);
2. Конвенція про поліпшення долі полонених, хворих та осіб зі складу збройних сил на морі, які потерпіли корабельну аварію (II Женевська конвенція від 12 серпня 1949 року);
3. Конвенція про поводження з військовополоненими (III Женевська конвенція від 12 серпня 1949 року);
4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (IV Женевська конвенція від 12 серпня 1949 року).

До цих чотирьох міжнародно-правових угод прийнято три Додаткові протоколи:

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р. (Протокол I);
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру від 8 червня 1977 р. (Протокол II);
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми від 8 грудня 2005 р. (Протокол III).

Основою чотирьох Женевських конвенцій є принцип поваги до людської особистості та гідності. У конвенціях закріплено вимоги стосовно осіб, що не беруть безпосередньої участі у воєнних діях, а також до осіб, які стали недієздатними внаслідок хвороби, поранення взяття в полон чи внаслідок іншої причини їх потрібно поважати, надавати захист від наслідків війни, а також усім хто потребує надавати необхідну допомогу чи догляд [2, 16].

За допомогою Додаткових протоколів даний захист поширюється на кожну особу, яка постраждала через збройний конфлікт як міжнародний, так і неміжнародний.

Окрім цього сторони, що беруть участь у конфлікті та військові зобов'язані утримуватися від нападу на мирне населення та цивільні об'єкти та вести воєнні дії відповідно до загальноновизнаних правил та законів гуманності.

Положення I та II Женевської конвенції стосуються захисту полонених, хворих осіб, що потерпіли на полі бою або ж потрапили в корабельну аварію. Всі вище перераховані особи користуються заступництвом. Норми викладені у вище згаданих конвенціях зобов'язують її учасників забрати із поля бою та в подальшому надавати допомогу пораненим і хворим військовим супротивника, причому будь-яка дискримінація стосовно цих осіб за ознаками : раси, статі, національності, релігійних чи політичних переконань забороняється. Також положення конвенцій зобов'язують проводити реєстрацію усіх поранених і хворих, що опинилися під владою супротивника, а дані про них передавати державі на боці якої вони боролися [20, 23-28].

Норми I та II Женевської конвенції зосереджують також свою увагу стосовно медичного персоналу. Ця категорія осіб користується розпізнавальними емблемами Червоного Хреста або Червоного півмісяця на білому фоні та посвідченням. Особам із складу медичного персоналу в період збройного конфлікту дозволено носіння зброї, і її застосування дозволяється виключно для самооборони або ж захисту поранених чи хворих осіб.

Якщо духовний чи медичний персонал потрапляє у полон, то дані особи продовжують виконувати свої функції, включаючи догляд за пораненими чи хворими.

III Женевська конвенція визначає статус комбатанта та військовополоненого. Комбатантом вважаються особи, що входять до складу збройних сил воюючої держави та вони беруть безпосередню участь у бойових діях. Військовополоненим (особа — *hors de combat*) є особа, що потрапив у полон супротивника та він належить до однієї із нище наведених категорій:

1) особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил;

2) членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам:

- a) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;
- b) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;
- c) вони носять зброю відкрито;
- d) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни.

Особа вважається військовополоненим із моменту, коли вона потрапила під владу супротивника та до її остаточного звільнення й репатріації. Комбатанти, які перейшли в статус військовополонених повинні отримати можливість повідомити своїм сім'ям та центральне агентство з розшуку Міжнародного Комітету Червоного Хреста про дану ситуацію. Положення III Женевської конвенції регламентують правила яких повинні дотримуватися воюючі держави, щодо взяття комбатанта у полон та в подальшому поводження із ним: держава, яка утримує військовополоненого несе зобов'язання, щодо збереження його життя та здоров'я. Поводження із військовополоненими повинно бути гуманне, забороняється катування або ж інший психологічний чи фізичний вплив. IV Женевська конвенція захищає права кожної особи, яку зачіпає збройний конфлікт.

Норми цього документу поділяють цивільних осіб на дві категорії: цивільні особи, що знаходяться у країні ворога та населення на окупованій території. Отже, IV Женевська конвенція встановлює правила поводження з інтернованими. Інтернування – це примусове затримання однією воюючою державою громадян іншої воюючої держави. Однак при цьому інтерновані “повністю зберігають свою цивільну правоздатність” (ст. 80); конфліктуючі країни зобов’язані “забезпечити безкоштовно їх утримання” (ст. 81); інтерновані повинні забезпечуватися харчуванням та одягом (ст. 89), медичною допомогою (ст. 91); вони залишають при собі речі і предмети особистого користування, цінності можуть бути вилучені під розписку (ст. 97). Місця інтернування повинні перебувати під владою офіцера або відповідальної посадової особи зі складу регулярних збройних сил або кадрів цивільної адміністрації, під владою якої знаходяться інтерновані (ст. 99). Законодавство, що діє на території, на якій знаходяться інтерновані, застосовується до них, якщо вони здійснять правопорушення (ст. 117). Інтерновані звільняються відразу ж, як тільки припиниться дія причин, що зумовили їх інтернування (ст. 132) [26].

На сьогоднішній день Україна є стороною всіх основних міжнародних договорів у сфері міжнародного гуманітарного права. Відповідно до положення статті 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, являється частиною національного законодавства України. Враховуючи вище викладене міжнародні договори такі як: Женевські Конвенції I- IV, Додаткові протоколи I, II та інші міжнародні конвенції щодо питань міжнародного гуманітарного права на які надана згода Верховною Радою України, включаючи також договори, що діють в порядку правонаступництва являються частиною національного законодавства. Дані договори являються актами прямої дії та за відсутності імплементаційних нормативно-правових актів повинні виконуватися усіма суб’єктами на території нашої держави.

З метою сприяння імплементації своїх зобов’язань з МГП в Україні було утворено Міжвідомчу комісію з імплементації в Україні міжнародного

гуманітарного права відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 21 липня 2000 р. № 1157 «Про утворення Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права», яку з 2017 р. було замінено на Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 р. № 329 «Про утворення Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні».

Нормативно-правові акти щодо виконання Україною зобов'язань у сфері міжнародного гуманітарного права являється:

1. Кримінальний кодекс України 2001 р. зокрема, криміналізація воєнних злочинів, ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни»; ст. 445 «Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала»; ст. 447 «Найманство» [31];
2. Закон України від 08.07.1999 р. № 862IV «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні» [39];
3. Закон України від 28.11.2002 р. № 330IV «Про Товариство Червоного Хреста України», «Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України», затверджена наказом Міністра оборони України від 23 березня 2017 р. № 164 [41].

Також до інших джерел можна віднести:

1. Закон України від 24.03.1999 р. № 548XIV «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» [40];
2. Закон України від 15.04.2014 р. № 1207VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [43];
3. Пам'ятка військовослужбовця при виконанні обов'язків військової служби та спеціальних (бойових) завдань (Додаток 4 до Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України) [19];
4. Кодекс доброчесної поведінки та професійної етики військових посадових осіб, державних службовців та інших осіб, уповноважених на виконання

функцій держави, в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України від 15.03.2017 р. (затверджений Міністерством оборони України генерал армії України С.Т. Полторак) [49].

1.3 Діяльність Міжнародного Комітету Червоного Хреста в контексті захисту прав людини під час збройного конфлікту

У 1863 році було засновано Міжнародний Комітет Червоного Хреста (далі — МКЧХ), ця організація являється засновником Руху Червоного Хреста, основне завдання якого це дотримання положень чотирьох Женевських Конвенцій 1949 року про захист жертв війни та двох Додаткових протоколів.

Місія даної організації полягає в захисті та допомозі жертвам війни — військовополоненим, цивільним інтернованим особам, пораненим та хворим, цивільному населенню на окупованій території тощо. У Статуті МКЧХ, зазначено, що метою діяльності являється відстоювання та поширення основоположних принципів Руху Червоного Хреста, а саме:

1. Гуманність – міжнародний рух, виникнення якого зумовлене прагненням надавати допомогу всім пораненим на полі бою без винятку або переваги, намагається за будь-яких обставин як на міжнародному, так і на національному рівні попереджувати або полегшувати страждання людини. Рух покликаний захищати життя та здоров'я людей, забезпечувати повагу до людської особистості. Він сприяє досягненню взаєморозуміння, дружби, співробітництва і міцного миру між народами;
2. Неупередженість – міжнародний рух не робить будь-якого розрізнення за расовою, релігійною, класовою ознакою або політичними переконаннями. Він лише намагається полегшувати страждання людей і в першу чергу тих, хто найбільше цього потребує;
3. Нейтральність – щоб зберегти загальну довіру, Міжнародний рух не може приймати будь-яку сторону у збройних конфліктах і вступати в

суперечки політичного, расового, релігійного або ідеологічного характеру;

4. Незалежність – міжнародний Рух незалежний. Національні товариства, надаючи допомогу уряду в його гуманітарній діяльності і дотримуючись законів своєї країни, повинні, проте, завжди зберігати автономію, щоб мати можливість діяти відповідно до принципів Міжнародного руху;
5. Добровільність – у своїй добровільній діяльності щодо надання допомоги Міжнародний рух ні в якій мірі не керується прагненням одержання вигоди. Єдиність – у будь-якій країні може бути тільки одне національне товариство Червоного Хреста або Червоного Півмісяця. Воно повинно бути відкритим для всіх і здійснювати свою гуманітарну діяльність на всій території країни та за її межами;
6. Універсальність – міжнародний Рух є всесвітнім. Всі національні товариства користуються рівними правами і зобов'язані надавати допомогу одне одному [53].

Держави, які ратифікували чотири Женевські Конвенції, два Додаткові протоколи до них та інші договори в сфері гуманітарного права погодилися добросовісно виконувати зобов'язання передбачені вище вказаними документами та зокрема, дотримуватися та забезпечувати дотримання норм міжнародного гуманітарного права, дані положення зазначені в статті 1, що є спільною для чотирьох Женевських Конвенцій: Високі Договірні Сторони зобов'язуються дотримуватися й забезпечувати дотримання цієї Конвенції за всіх обставин [42].

Норми міжнародного гуманітарного права не надають можливості усім неупередженим гуманітарним організаціям необмежене право доступу для здійснення своєї діяльності Перш за все потрібно, щоб пропозиція надання послуг неупередженою гуманітарною організацією була прийнята зацікавленою стороною збройного конфлікту до того моменту як організація розпочне свою діяльність на підконтрольній їй території. Однак, рішення . Проте, рішення зацікавленої сторони конфлікту надати згоду на надання допомоги на своїй

території згідно з МГП не є довільним. Як тільки така згода буде надана, заходи з надання допомоги мають бути дозволені та їм мають сприяти всі сторони конфлікту та зацікавлені держави, навіть якщо допомога призначена для населення, яке знаходиться на території під контролем супротивної сторони. Тим не менш, це не означає, що неупереджена гуманітарна організація, яка отримала дозвіл на здійснення діяльності на території зацікавленої сторони конфлікту, може працювати там без будь-яких обмежень.

Беручи на себе зобов'язання надати дозвіл та сприяти операціям з надання допомоги, сторони конфлікту та зацікавлені держави мають право контролювати гуманітарні операції та визначати технічні заходи. У будь-якому випадку право контролю, передбачене міжнародним гуманітарним правом, не повинно надмірно затягувати здійснення гуманітарних операцій, перешкоджати їхній швидкій реалізації або унеможливлювати їхнє здійснення.

У зв'язку з цим варто відзначити, що аргумент щодо військової необхідності може наводитися за виняткових обставин з метою регулювання – але не заборони – гуманітарного доступу.

Цей аргумент може тимчасово і географічно обмежити свободу пересування персоналу, що здійснює гуманітарну діяльність.

Згідно з міжнародним гуманітарним правом військова необхідність не може застосовуватися для відхилення правомірної пропозиції надання послуг та повної відмови від виконання гуманітарної діяльності неупередженими гуманітарними організаціями.

Отже, у випадку виникнення збройного конфлікту МКЧХ направляє свої делегатів на територію, де виникла така ситуація, щоб вони за згодою влади країни і після консультацій з Національним товариством МКЧХ визначили обсяг та вид допомоги яка необхідна. Після цього на основі попередньо зробленої оцінки ситуації (яка проводиться спеціально уповноваженими делегатами), МКЧХ звертається, якщо це необхідно, до міжнародного співтовариства (до урядів і Національних товариств) із закликом про надання допомоги.

На території, яка перебуває під окупацією МКЧХ прагне створювати умови, відповідні до положень Четвертої Женевської конвенції, щодо забезпечення населення сім необхідним, щоб люди могли жити нормальним життям, підтримуючи контакти зі своїми родичами дотримуючи своїх місцевих звичаїв та культурних традицій, тобто, щоб їхнє життя було, по можливості, звичним для них.

Під поняттям «захист» слід розуміти: безпосередній захист осіб, які перебувають під владою ворожої сторони, які затримані або проживають на керованій чи окупованій даною стороною території та заходи, спрямовані на запобігання - наскільки це можливо - збитку і втрати цивільного майна в результаті бойових дій. Під «захистом» мається на увазі також відвідування таборів для інтернованих осіб, організація нейтральних або санітарних зон і будь-які інші дії, спрямовані на забезпечення суворого дотримання Женевських конвенцій.

Термін «допомога» означає забезпечення постраждалих предметами першої необхідності (продовольством, житлом, одягом і т. п.), а також надання їм медичної допомоги.

Підсумовуючи вище викладене можемо стверджувати, що завдання МКЧХ під час збройного конфлікту полягає в захисті жертв війни перед адміністрацією противника, яка знаходиться при владі, а також щоб вести переговори з відповідними органами влади для забезпечення гуманного поводження з жертвами конфлікту.

Значно важче визначити роль МКЧХ у забезпеченні загального захисту цивільного населення від наслідків військових дій. Вона буде визначатися, головним чином, у тому, щоб невпинно нагадувати про положення Конвенцій, що стосуються ведення військових дій, як в порядку упередження чи недопущення їх порушень, так й в порядку протесту у випадку не дотримання цих положень. За згодою компетентних органів та по можливості, координуючи свої дії з МКЧХ, Національне товариство може надавати допомогу при евакуації з районів бойових дій не тільки поранених і хворих, але й інвалідів, людей похилого віку, вагітних жінок, матерів з маленькими дітьми, тобто всіх

осіб, які вважаються особливо незахищеними. При наданні сприяння медичній службі Національному товариство може бути доручено підбирати загиблих [52].

Вони повинні бути пізнані і оглянуті (бажаний медичний огляд), а їх особисті речі підбрані. Щодо транспортних засобів, які користуються захистом, то вони повинні бути пофарбовані в білий колір і мати емблему Червоного хреста або Червоного Півмісяця якнайбільшого розміру. Національний прапор держави повинен бути піднятий поруч з прапором Червоного Хреста або Червоного Півмісяця. Міжнародне гуманітарне право закликає до поваги та захисту наземного, повітряного та морського санітарного транспорту. Крім того, рекомендується повідомляти противника про великі санітарно-транспортні засоби або каравани таких засобів, і це може бути зроблено через МКЧХ. І Додатковий протокол 1977 року, особливу увагу приділяє захисту санітарно-транспортних засобів, особливо наголошуючи на їх чіткому і ясному позначенні.

Слід мати на увазі й те, що МКЧХ відмовляється від надання допомоги, якщо це може скомпрометувати її нейтралітет. Крім того, МКЧХ не рідко відмежовує себе від діяльності інших гуманітарних організацій, навіть, ООН.

Таким чином, основна роль МКЧХ у ситуаціях збройних конфліктів зводиться до надання захисту жертвам війни, контроль за дотриманням сторонами конфлікту Женевських конвенцій та міжнародного права прав людини, а також відвідування військовополонених та ін..

Значна роль у компетенції МКЧХ та його діяльності під час збройного конфлікту, залежить від наданого йому державою-учасницею конфлікту мандату (обсягу прав і обов'язків).

Роль МКЧХ, щодо забезпечення захисту цивільного населення від наслідків військових дій полягає у невинному нагадуванні положень нормативно правових актів у сфері гуманітарного права, а саме порядку ведення військових дій, а саме в порядку упередження чи недопущення їх порушень, так й в порядку протесту та у випадку недотримання даних положень. За наявної зади компетентних органів та за наявної реальної

можливості координуючи свої дії із МКЧХ, Національне товариство Червоного Хреста має право надавати допомогу при евакуації з району проведення бойових дій не тільки пораненим та хворим особам, а й інвалідам, людям поважного віку, вагітним, тобто тим особам, що вважаються незахищеними. Також Національному товариству Червоного Хреста може бути доручено підбирати загиблих, які повинні бути пізнані та оглянуті (медичний огляд), а їх особисті речі підібрані.

Транспортні засоби, якими користується дана організація при проведенні вище вказаних дій, повинні бути пофарбовані в білий колір та мати наявну емблему: Червоного Хреста, Червоного Півмісяця або Червоного Кристала.

Дана емблема використовується як захисний засіб для медичних служб під час збройного конфлікту. З безпосереднього дозволу відповідних державних органів та під їхнім контролем захисну емблему можуть також використовувати під час збройного конфлікту цивільний медичний персонал, лікарні та інші цивільні медичні формування і санітарно-транспортні засоби, метою яких є лікування і догляд за пораненими, хворими та особами, що зазнали корабельної аварії. Оскільки емблема повинна захищати певних осіб та об'єкти під час збройного конфлікту, вона має бути настільки великою, наскільки це можливо, щоб її було видно навіть з великої відстані.

Положення Женевських Конвенцій зобов'язують держав приймати у національне законодавство норми, що регулюють використання вище вказаних емблем.

В українському законодавстві також присутні норми, що регулюють статус емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала, а саме Закон України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні» від 08.07.1999 року. Даний нормативно правовий акт містить правила використання емблем із розпізнавальною та захисною функціями. А саме, використання емблеми Червоного Хреста медичною службою Збройних сил України під час збройного конфлікту для

позначення медичного персоналу, медичних формувань і санітарно-транспортних засобів на суші, на морі і в повітрі.

Положення Закону України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні» передбачають, що під час збройного конфлікту емблемою Червоного Хреста, яка використовується із захисною метою за спеціальним дозволом Міністерства охорони здоров'я України та під його контролем, позначають цивільний медичний персонал, цивільні лікарні та інші цивільні медичні формування, будівлі, обладнання, медичні матеріали, а також цивільні санітарно-транспортні засоби тощо. Інакше кажучи, використання Червоного Хреста без такого дозволу незаконне, навіть якщо він використовується медичною установою.

Згідно статті 19 Закону України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні» контроль за використанням емблем покладено на Міністерство оборони України та Міністерство охорони здоров'я України [39].

Національним законодавством передбачено кримінальну відповідальність за незаконне використання емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця і Червоного Кристала за загальних обставин (стаття 445 Кримінального Кодексу України), а також зловживання емблемами в районі воєнних дій (стаття 435 Кримінального Кодексу України) [31].

Слід мати на увазі й те, що МКЧХ відмовляється від надання допомоги, якщо це може скомпрометувати її нейтралітет. Крім того, МКЧХ не рідко відмежовує себе від діяльності інших гуманітарних організацій, навіть, ООН. Так, наприклад, під час збройного конфлікту у Боснії МКЧХ всіляко намагався відмежовувати свою діяльність від дій агентств ООН, відмовляючись, приміром, супроводжувати колони миротворців ООН, оскільки це могло скомпрометувати їх нейтралітет.

Висновки до розділу 1

У сучасному світі, коли проблема прав людини вийшла далеко за межі окремої держави, виникла необхідність у створенні універсальних міжнародно-правових стандартів захисту прав людини. Ці стандарти відображені у низці важливих міжнародно-правових актів, що встановили загальнолюдські стандарти прав та інтересів особи, визначивши ту межу, за яку держава не може виходити. Перші спроби механізму захисту прав людини в період збройних конфліктів розпочалися у 1864 році з ініціативи Міжнародного комітету поранених, коли 12 європейських держав підписали Конвенцію про полегшення долі поранених на полі бою. Надалі Міжнародний Комітет Червоного Хреста брав активну участь у розробленні угод про захист жертв збройних конфліктів – Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 рр., Женевських конвенцій 1949 р. і двох додаткових протоколів до них та ін.

Збройні конфлікти, в більшості випадків, тягнуть за собою численні жертви як серед військових, так і серед цивільного населення. Тому практика міжнародного співтовариства напрацювала ряд спеціальних документів, спрямованих на захист цих категорій осіб.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПЕРІОД ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

2.1 Поняття «Жертви війни» у контексті захисту прав людини

Поняття «жертва війни» вперше було введено у теорію міжнародного гуманітарного права в процесі розробки чотирьох Женевських Конвенцій у 1949 році. До жертв війни відносять:

- поранених та хворих (Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у регулярних арміях);
- осіб, які зазнали корабельної аварії / аварії літального апарата (Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що постраждали в корабельних аваріях, зі складу збройних сил на морі);
- військовополонених (Конвенція про поводження з військовополоненими);
- цивільні, що перебувають у районі воєнних дій і на окупованій території (Конвенція про захист цивільного населення під час війни);
- безвісно відсутні особи, а також загиблі (померлі) (Додатковий Протокол I).

В Додатковому Протоколі I розкривається зміст вище наведених категорій осіб. Зокрема, пораненими та хворими (як військовослужбовців, так і цивільних громадян) вважають осіб, що внаслідок травми, хвороби чи іншої фізичної чи психічної вади або ж інвалідності потребують медичної допомоги та/або догляду. До категорії осіб, що охоплюються даним терміном включаються також, породіллі, новонароджені, вагітні жінки, люди похилого віку, які потребують медичної допомоги та/або догляду. Дані особи повинні утримуватися ворожих дій.

У широкому розумінні до жертв війни, окрім загиблих, поранених, депортованих та інтернованих, відносять біженців та евакуйованих, а іноді враховують і непрямі демографічні втрати (ненароджених у результаті впливу воєнного часу на демографію).

За оцінкою Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, загальна кількість жертв, пов'язаних із конфліктом, в Україні (за період із 14 квітня 2014 року до 15 лютого 2020 року) становить від

41 до 44 тис.: 13 000-13,200 загиблих (щонайменше 3350 цивільних осіб, приблизно 4100 українських військовослужбовців та приблизно 5650 членів озброєних груп¹⁷) і 29-31 тис. поранених (близько 7-9 тис. цивільних осіб, 9,5-10,5 тис. українських військовослужбовців і 12,5-13,5 тис. членів озброєних груп).

До осіб, які зазнали корабельної аварії / аварії літального апарату включають як військовослужбовців, так і цивільних осіб, що наражаються на небезпеку на або в інших водах внаслідок корабельної аварії / аварії літального апарату. Вони продовжують вважатися потерпілими від настання корабельної аварії / аварії літального апарату та під час їх порятунку і до моменту, коли вони отримують інший статус відповідно до Женевської Конвенції про захист жертв війни або Додаткового Протоколу I та вони продовжують утримуватися від ворожих дій [22, 34-36].

2.1.1. Правовий статус військовополонених

Режим військового полону регламентується Конвенцією про поводження з військовополоненими 1949 р. та Додатковим протоколом I 1977 р.. Право на полон являється правом військовополоненого на збереження життя, тому незалежно яким буде наповнення «поводження з полоненими», воно має не загрожувати життю особи.

Конвенція про поводження з військовополоненими містить Частину II «Загальні положення про захист військовополонених». Особливе значення має норма, яка передбачає, що військовополонені перебувають у руках ворожої держави, а не окремих осіб чи військових частин, які взяли їх у полон (ст. 12 Женевської Конвенції III). Як правило, взяття в полон здійснюється складом відділення, взводу, роти, звідси і особлива відповідальність командирів підрозділів за поводження з військовополоненими. Але незалежно від відповідальності, яку можуть нести окремі особи, військова влада та начальник табору, саме держава, що тримає в полоні, відповідає за поводження з військовополоненими загалом, піклування про них та виплату винагороди за їхню працю (ст. 57 Женевської Конвенції III) [27].

Після захоплення в полон комбатанта потрібно провести його обшук, вилучити в нього зброю, якщо така є при ньому, документи та військове спорядження, розділити за званням, статтю та національністю, охороняти (виключати нанесення військовополоненим шкоди та втечі) та евакуювати в тил. Для цього слід передбачити канал евакуації, про який повинно бути відомо командирам підрозділів (шляхом вказівки про це в бойовому наказі).

Щодо майна військовополонених, то після захоплення усі речі та предмети особистого користування, за винятком зброї, коней, військового спорядження та військових документів, залишаються в розпорядженні військовополонених, так само як металеві каски, протигази та подібні предмети особистого захисту (ст. 18 Женевської Конвенції III). В їхньому користуванні залишаються також речі та предмети, необхідні для їх обмундирування або харчування, навіть якщо такі речі та предмети належать до офіційного військового спорядження. Відмітні знаки й знаки державної належності, нагороди та предмети, які мають передовсім особисту або суб'єктивну цінність, не можна відбирати у військовополонених .

Суми грошей, що їх мають при собі військовополонені, не можна вилучати в них, за винятком вилучення за наказом офіцера й лише після того, як у спеціальному реєстрі буде зафіксовано суму цих грошей та відомості про їх власника, а також як останньому буде видано докладну розписку з розбірливо написаними прізвищем, званням та військовою частиною особи, яка видала відповідну розписку.

Суми у валюті держави, що тримає в полоні, або ті, які на прохання військовополоненого були конвертовані в цю валюту, зараховуються в кредит особового рахунку військовополоненого. Держава, що тримає в полоні, може вилучати у військовополонених коштовні речі лише з міркувань безпеки. У такому випадку застосовується процедура, установлена для сум грошей, які вилучаються [2, 16].

Розділ I «Початок полону» регулює питання, пов'язані з моментом захоплення. Військовополонені завжди повинні мати при собі документи, що посвідчують особу у разі перевірки. Кожна сторона конфлікту повинна

наділити кожному особу, що знаходиться під її юрисдикцією та може потрапити в полон, посвідченням особи із зазначенням прізвища власника, його імені, звання, армійського, полкового, особистого або серійного номера чи іншої рівноцінної інформації, а також дати народження. Таке посвідчення особи може, крім того, містити особистий підпис або відбитки пальців власника чи те й те разом і може містити також будь-яку іншу інформацію, яку сторона конфлікту може вважати за необхідне додати стосовно осіб, що належать до її збройних сил. Посвідчення особи повинно, по змозі, бути розміром 6,5x10 см і видаватися у двох примірниках. Посвідчення особи пред'являється військовополоненим на вимогу, але в жодному випадку воно не може бути вилучене в нього (ст. 17 Женевської Конвенції III).

Держава, що тримає в полоні, повинна групувати військовополонених у таборах або тимчасових таборах з урахуванням їхніх звань (офіцери, сержанти, рядові), статі, національності, мови та звичаїв, за умови, що таких військовополонених не будуть відокремлювати від військовополонених збройних сил, в яких вони служили на момент взяття їх у полон, за винятком відокремлення за їхньою згодою [62].

При формуванні таборів полонених при необхідності створюються транзитні (тимчасові) або фільтраційні табори. Їх діяльність зумовлена інтересами як самих військовополонених, так і потребою забезпечення безпеки конкретної держави (наприклад, метою таких таборів може бути відокремлення власне військовополонених від мародерів, найманців, терористів або осіб, які ухиляються від слідства та суду або проведення оперативних заходів). У Женевській Конвенції III нормативно не закріплений статус цих таборів, що є прогалиною.

Особливості проведення допиту військовополонених закріплені в ст. 17 Женевської Конвенції III. Ці особливості поширюються й на осіб, статус яких ще не був встановлений і які користуються презумпцією статусу військовополоненого, викладеною в статті 5. Взагалі ст. 17 можна розділити на дві самостійні частини, а саме: встановлення особи полонених і допит, що виходить за рамки простого з'ясування особи і статусу полоненого.

Будь-які фізичні чи моральні тортури та будь-яка інша форма примусу не можуть застосовуватися до військовополонених для одержання від них будь-яких відомостей, інакше такі дії розцінюються як воєнні злочини (ст. 130 Женевської Конвенції III, п. 5 ст. 85 Додаткового Протоколу I). Військовополоненим, які відмовляються відповідати, не можна погрожувати, не можна їх ображати, переслідувати або вдаватися до обмежень їхніх прав, у чому й реалізується загальний принцип недоторканності.

Військовополонених потрібно евакуювати якомога швидше в тил до таборів, розміщених у зоні, що знаходиться на достатній відстані від зони бойових дій, для того щоб вони перебували в безпеці. У небезпечній зоні можна тимчасово залишати лише тих військовополонених, які наражалися б на більшу небезпеку, будучи евакуйованими, через поранення або хворобу. Військовополонених не можна без необхідності наражати на небезпеку під час чекання евакуації із зони бойових дій (ст. 19 Женевської Конвенції III, 41 Додаткового Протоколу I) [55, 133-137].

Держава, що тримає в полоні, забезпечує військовополонених, яких евакуюють, продуктами й питною водою в достатній кількості, а також необхідним одягом і надає їм необхідну медичну допомогу. Жодного військовополоненого не можна будь-коли відправити в такий район, в якому йому загрожував би вогонь із зони боїв, або тримати його там, а також не можна використовувати його присутність для захисту будь-яких пунктів чи районів від військових операцій. Військовополонені повинні мати укриття від повітряних бомбардувань та інших небезпек війни такою мірою, якою їх має місцеве цивільне населення. За винятком тих осіб, які беруть участь у захисті своїх приміщень від зазначених небезпек, після оголошення тривоги вони можуть якомога швидше переходити в укриття. Табори також можуть бути відгороджені огорожею та знаходитись під охороною (ст. 21 Женевської Конвенції I) [23, 53-57].

Військовополонені, які хворіють на тяжку хворобу, або стан здоров'я яких потребує спеціального лікування, хірургічного втручання або госпіталізації, повинні прийматися до будь-якої військової чи цивільної

медичної установи, в якій може бути забезпечене таке лікування, навіть якщо їх репатріація передбачається в близькому майбутньому. Сприятливі умови створюються для догляду за інвалідами, зокрема сліпими, й для їх реабілітації, поки вони очікують репатріації [28].

Медична допомога військовополоненим повинна надаватися переважно медичним персоналом держави, до якої вони належать, а також, по змозі, однієї з ними національності. Не можна перешкоджати військовополоненим з'являтися на прийом до медичного персоналу для огляду, наприклад для встановлення придатності військовополонених до праці, принаймні раз на місяць (ст. 55 Женевської Конвенції III). Під час оглядів особливу увагу приділяють характеру робіт, виконувати які вимагають від військовополонених. Влада, що тримає у полоні, видає на прохання кожному військовополоненому, який пройшов лікування, офіційну довідку із зазначенням характеру його хвороби чи поранень, тривалості й характеру лікування. Дублікат такої довідки має надсилатися до Центрального агентства у справах військовополонених (ст. 30 Женевської Конвенції III). Військовополоненим, які постраждали внаслідок нещасного випадку на роботі або які захворіли під час або в результаті виконання роботи, надають таку медичну допомогу, якої може потребувати їхній стан (ч. 2 ст. 54 Женевської Конвенції III).

Розділ III Женевської Конвенції III регулює особливості режиму праці військовополонених. Держава, що тримає в полоні, може використовувати працю військовополонених, які є працездатними, тобто здоровими (ст. 49-57 Женевської Конвенції III), на небезпечних роботах або шкідливих роботах вони можуть використовуватися лише в добровільному порядку. Спеціально вказано, що знешкодження мін є небезпечною роботою (п. 3 ст. 52 Женевської Конвенції III). Жодному військовополоненому не можна наказувати виконувати роботу, яка виглядала б принизливою для військовослужбовця власних збройних сил держави, що тримає в полоні (ч. 2 ст. 52 Женевської Конвенції III). Проте оцінка виду виконуваних робіт є суб'єктивною, і будь-який військовополонений може оцінити її як принизливу.

Важливою складовою режиму воєнного полону є відповідальність. Під відповідальністю розуміється застосування до осіб, які вчинили правопорушення, передбачених законом заходів у встановленому для цього процесуальному порядку. Оскільки військовополонені підпорядковуються законам, уставам і наказам, діючих в збройних силах утримуючої держави, за порушення до військовополонених адміністрацією можуть застосовуватися заходи відповідальності. Стаття 87 орієнтує суди та адміністративні органи враховувати, що військовополонений, не будучи громадянином держави, що тримає в полоні, не пов'язаний з нею жодним обов'язком бути вірним їй і що він знаходиться під її владою внаслідок обставин, незалежних від його волі. Стаття також наголошує, що «будь-які колективні покарання за індивідуальні діяння, тілесні покарання, тримання в приміщеннях без денного світла та взагалі будь-які види тортур або прояви жорстокості заборонено».

Під час вирішення питання про те, якими - судовими чи дисциплінарними - повинні бути процесуальні дії стосовно правопорушника, держава забезпечує якомога більшу поблажливість і вживає, по змозі, дисциплінарних, а не судових заходів (ст. 83 Женевської Конвенції III).

Військовополонені, яких переслідують судовим порядком відповідно до законодавства держави, що тримає в полоні, за діяння, учинені ними до взяття в полон, користуються, навіть у випадку засудження, пільгами Конвенції (ст. 85 Женевської Конвенції III). Судові розслідування стосовно військовополоненого проводять настільки швидко, наскільки це дозволяють обставини, й так, щоб судовий процес відбувся якомога скоріше (ст. 103 Женевської Конвенції III).

Важливу групу положень Женевської Конвенції III складають правила, які стосуються репатріації та звільнення військовополонених. Умови та деталі проведення цих процедур закріплені Частиною IV «Закінчення перебування в полоні», зокрема Розділом I «Безпосередня репатріація та госпіталізація в нейтральній країні» (ст.ст. 109-117) та Розділом II «Звільнення та репатріація військовополонених після закінчення воєнних дій» (ст.ст. 118-119).

Відповідно до офіційної статистики Генерального штабу Збройних Сил України офіційно станом на 18 лютого 2019 року в полоні на Донбасі перебуває 41 військовослужбовець, з яких 4 потрапило в полон у 2019 році.

Отже, військовополонені зберігають свій правовий статус з моменту полонення до звільнення або репатріації. Жодні заходи сторони, яка їх утримує, не можуть привести до втрати ними цього статусу під час полону. Військовополонені за жодних обставин не можуть частково або повністю відмовлятися від прав, гарантованих їм Женевською Конвенцією III та Додатковим Протоколом I та можливими спеціальними угодами.

2.1.2. Правовий статус цивільного населення у період збройних конфліктів

Відповідно до статті 50 Додаткового Протоколу I цивільною особою є особа, що не є членом збройних формувань та не бере участі у бойових під час збройного конфлікту.

Як свідчить практика міжнародних відносин, сучасні збройні конфлікти характеризуються значною нестабільністю та призводять до значної кількості жертв серед цивільного населення. Тому, міжнародне гуманітарне право слід розглядати як намагання міжнародного співтовариства встановити норми і правила поведінки сторін збройного конфлікту з метою захисту прав жертв цих конфліктів.

На жаль, все частіше цивільне населення стає жертвою збройних конфліктів, навіть незважаючи на той факт, що міжнародне гуманітарне право визначає, що атаки повинні бути спрямовані на комбатантів і військові об'єкти і суворо забороняє здійснювати напади на цивільних осіб. Тим не менш, навіть якщо б норми міжнародного гуманітарного права ідеально дотримувалися, цивільні особи ставали б жертвами збройних конфліктів, оскільки атаки і військові операції, спрямовані на військові об'єкти, не будуть заборонені лише з тієї причини, що вони можуть нашкодити цивільному населенню [6, 4-9].

В міжнародному гуманітарному праві чітко зазначається, що під час збройного конфлікту цивільне населення потребує поваги з боку тих, у чийх

руках воно знаходиться, тих, хто може їх заарештувати, погано з ними поводитися, страшити, конфіскувати їх власність, не надати їм продовольство і медичне обслуговування.

Деякі з цих гарантій надаються всім цивільним особам, як це закріплено в статтях 13-26 Женевської конвенції IV про захист цивільного населення під час війни, статтях 72-79 Додаткового протоколу I. Проте більшість з них належать до так званих захищених цивільних осіб, визначення яких дано в статті 4 Женевської конвенції IV, - в основному це ті особи, які перебувають у владі супротивника, оскільки вони перебувають на території ворога або їх територія окупована ворогом (ст. ст. 27-34, 47- 135 Женевської конвенції IV).

Більш деталізованими та чіткими, на наш погляд, є норми щодо захисту інтернованих цивільних осіб. Так, цьому питанню присвячена частина VI розділу III Женевської конвенції IV. Такий деталізований режим для інтернованих осіб обумовлений тим, що інтернована цивільна особа є винятком із загального правила - на відміну від комбатанта, не може бути затримана. У багатьох аспектах це схоже з режимом, що міститься у Женевській конвенції III про поводження з військовополоненими [33, 4-13].

Особливо гостро у міжнародному гуманітарному праві стоїть питання щодо захисту біженців та переміщених осіб під час збройних конфліктів. Якщо послідовно та повністю дотримуватися його базових принципів, можна запобігти масовому переміщенню цивільного населення. Норми даної галузі права в умовах не міжнародних конфліктів забороняють насильницьке переміщення цивільного населення, тоді як в умовах міжнародних конфліктів тільки передбачається така заборона на окупованих територіях (стаття 49 Женевської конвенції IV про захист цивільного населення). Визнається той факт, що переміщення населення відбувається не тільки через збройний конфлікт, міжнародне гуманітарне право передбачає захист як переміщеним особам, так і біженцям.

Так, в юридичній літературі під переміщеними особами розуміють цивільне населення, яке рятується втечею від збройного конфлікту у власній країні. Міжнародне гуманітарне право захищає переміщених осіб в умовах

міжнародного конфлікту як приклад, надає право отримувати допомогу, необхідну для їх виживання (стаття 23 Женевської конвенції IV, стаття 70 Додаткового протоколу I).

Переміщені цивільні особи в умовах не міжнародного збройного конфлікту користуються тими ж правами, однак вони є менш деталізованими (стаття 3, загальна для чотирьох Женевських конвенцій 1949 р. та Додатковий протокол II). На відміну від переміщених осіб, біженці - це особи, які врятувалися втечею від збройного конфлікту в іншій країні. Міжнародне гуманітарне право захищає цих осіб як цивільне населення, яке постраждало від військових дій, за умови, що вони перемістилися на територію держави, яка бере участь у міжнародному збройному конфлікті, як це врегульовано в статтях 35 і 46 Женевської конвенції IV. Або якщо ця країна межує з країною, де відбувається внутрішній збройний конфлікт, у цьому випадку на них розповсюджується сфера дії статті 3, загальної для чотирьох Женевських конвенцій, а також Додатковий протокол II.

Особливий режим захисту норми міжнародного гуманітарного права надають біженцям, які проникли на територію ворога, від поганого поводження, заснованого на їх національності (стаття 44 Женевської конвенції IV про захист цивільного населення).

Біженці, які одержали свій статус ще до початку воєнних дій, розглядаються міжнародним гуманітарним правом в умовах міжнародного конфлікту особами, які знаходяться під заступництвом. Це, зокрема, передбачено в статті 73 Додаткового протоколу I. Існують також особливі гарантії для осіб, які втекли на територію, яка пізніше стала окупованою державою, громадянами якої вони є (стаття 70 (2) Женевської конвенції IV).

Окрім того, Женевські конвенції містять норми щодо заборони примусової репатріації. Так, конвенції чітко визначають, що особи, які знаходяться під заступництвом, не можуть бути переміщені в державу, в якій вони, можливо, будуть піддаватися переслідуванню за політичні чи релігійні переконання (стаття 45 (4) Женевської конвенції IV).

Так, в частині III, розділу III Женевської конвенції IV йдеться про окупаційний режим: окупованій державі належить відновити та підтримувати громадський порядок та суспільне життя, в тому числі й добробут населення на окупованій території.

При цьому вона не зобов'язана досягти цього результату, але повинна прагнути до здійснення цієї мети, використовуючи для цього всі адекватні заходи, не заборонені міжнародним гуманітарним правом.

Таким чином, Женевська конвенція IV 1949 р. визначає «цивільне населення» як населення, що складається з «усіх осіб, які є цивільними», а поняття «цивільна особа» в контексті Женевської конвенції IV тлумачиться як будь-яка особа, яка не служить у збройних силах або організованій збройній групі однієї із сторін конфлікту. До цивільного населення відносяться всі інші особи, які не беруть участь активно у ворожих діях, тобто у нападі, що починається однією стороною з метою нанесення фізичного збитку військовим та об'єктам супротивника [63]. Цивільні особи користуються захистом, за винятком деяких випадків і на період, доки вони беруть безпосередню участь у воєнних діях. Під воєнними діями варто розуміти силові дії, застосовані до противника, з метою зламати його опір. У цьому випадку критеріями безпосередньої участі у воєнних діях є такі:

- прямий причинно-наслідковий зв'язок між актами участі й наслідками;
- застосування сили з боку цивільних осіб;
- ворожі дії без застосування зброї (транспортування зброї, доставляння за місцем призначення);
- вербування осіб для участі у воєнних діях.

В контексті норм міжнародного гуманітарного права немає особливих труднощів щодо кваліфікації дій, коли цивільне населення перебуває у складі збройних сил (при супроводі). Дещо складнішою є ситуація, коли цивільні особи не прямують разом з комбатантами. Таким чином, безпосередня участь у воєнних діях - це ситуація, коли цивільна особа перестає брати безпосередню участь у воєнних діях, вона залишається під захистом міжнародного

гуманітарного права.

Це питання є проблемою часових меж, і відповідна особа саме несе ризик захисту. Додатковий аналіз конкретних норм міжнародного гуманітарного права свідчить, що статус цивільного населення під час війни визначається двома основними положеннями, які зобов'язують воюючі сторони, з одного боку, забезпечити цивільному населенню і окремо цивільним особам фізичний захист під час воєнних дій, а з іншого, повагу основних прав і свобод людини в умовах збройного конфлікту. Згідно з п.4 ст.51 Додаткового протоколу I, стосовно цивільного населення заборонені напади невибіркового характеру, а також напади в порядку репресалій. Присутність або пересування цивільного населення чи цивільних осіб не можна використовувати для захисту пунктів або районів від воєнних дій, зокрема, у спробах захистити воєнні об'єкти від нападу або прикрити воєнні, сприяти чи перешкодити їм, а тому сторонам конфлікту забороняється скеровувати пересування цивільного населення або цивільних осіб з метою спробувати захистити воєнні об'єкти від нападу чи прикрити воєнні операції.

При проведенні певних воєнних операцій кожна з воюючих сторін повинна постійно виявляти турботу про те, щоб оберігати цивільне населення, цивільних осіб і цивільні об'єкти від нападу. Для того, щоб уникнути зайвих і невинуватих жертв, вони зобов'язані вживати таких запобіжних заходів:

- робити все практично можливе, щоб пересвідчитись у тому, що об'єкти нападу не є ані цивільними особами, ані цивільними об'єктами і не підлягають особливому захисту;
- вживати всіх практично можливих запобіжних заходів, вибираючи засоби та методи нападу, щоб уникнути випадкових втрат життя серед цивільного населення, поранення цивільних осіб і, в деяких випадках, звести їх до мінімуму;
- скасовувати напад або зупиняти, якщо стає очевидним, що напад може спричинити випадкові втрати життя серед цивільного населення, поранення цивільних осіб і завдати випадкової шкоди цивільним

об'єктам або те й інше

- завчасно попереджати про напади, які можуть зачепити цивільне населення, за винятком випадків, коли обставини цього не дозволяють.

Норми міжнародного гуманітарного права, закріплені в Женевських конвенціях 1949 року та в Додаткових протоколах до них, а також інших договорах, передбачають надання міжнародно-правового захисту як усьому цивільному населенню сторін, які беруть участь у збройному конфлікті, так і окремо цивільним особам незалежно від статі, віку, расової та національної приналежності, політичних чи релігійних переконань.

Крім того, норми МГП передбачають також надання спеціального режиму міжнародно-правового захисту для деяких категорій цивільних осіб, таких, як пораненні, хворі, інваліди, вагітні жінки, діти до 15 років, цивільний медичний персонал, персонал організації цивільної оборони. Надання спеціального режиму захисту, як зазначають деякі вчені, «пов'язане або з підвищеною уразливістю цих осіб в умовах збройного конфлікту (поранені, хворі, діти), або з їх особливою роллю у наданні допомоги цивільному населенню і забезпеченні його виживання під час бойових дій (персонал медичних формувань і організації цивільної оборони). На доповнення до загального захисту, яким користуються всі цивільні особи, «жінки користуються особливою повагою і їм забезпечується захист, зокрема, від зґвалтування, примусу до проституції та будь-яких інших форм непристойних посягань». Це положення має на меті запобігти негативній практиці, що мала місце під час Другої світової війни [1, 41-51].

Із виникненням збройного конфлікту на Сході України цивільне населення опинилося під перехресним вогнем ворогуючих сторін. За даними Управління Верховного комісара ООН «Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада 2019 року – 15 лютого 2020 року за період збройного конфлікту з 14 квітня 2014 року до 15 лютого 2020 року, Управління Верховного комісара ООН з прав людини зафіксувало 3052 загиблих серед

цивільного населення (1812 чоловіків, 1056 жінок, 98 хлопчиків, 49 дівчаток і 37 дорослих, чия стать невідома).

Враховуючи 298 загиблих на борту літака рейсу МН17 «Малайзійських авіаліній» 17 липня 2014 року, загальна кількість загиблих серед цивільного населення у зв'язку з конфліктом становить щонайменше 3350 осіб. Кількість поранених цивільних осіб, за оцінками, перевищує 7 тисяч [13].

Принцип захисту цивільного населення має звичаєву природу та бере свій початок з XIV ст. Однак з науково-технічним прогресом норми звичаєвого права, що застосовувалися в умовах збройних конфліктів, почали втрачати свій авторитет. Саме тому і постала необхідність у кодифікації вже існуючих та створенні нових норм міжнародного гуманітарного права. Перші такі спроби були зроблені шляхом прийняття Женевських конвенцій 1864, 1906 років, Гаазьких конвенцій 1899, 1907 років та Санкт-Петербурзької декларації 1868 року. Таким чином, до 1914 року, окрім положень Гаазького положення 1907 року, не існувало жодних кодифікованих норм міжнародного гуманітарного права, що гарантували б захист цивільному населенню, яке стало жертвами збройних конфліктів у період до Першої світової війни [20, 23-28].

По-друге, у четвертій Женевській конвенції вперше була зроблена спроба дати визначення таким термінам, як «цивільне населення», «цивільна особа». Відповідно до статті 4, під захистом цієї Конвенції перебувають особи, які під час конфлікту або окупації перебувають під владою конфліктуючої або окупаційної сторони, громадянами якої вони не є. «Цивільною особою є будь-яка особа, що не входить до складу збройних сил. Цивільне населення складається з усіх осіб, які є цивільними особами». Це поняття прийнято використовувати як у міжнародних, так і не міжнародних збройних конфліктах. Цивільні особи користуються захистом від нападу за винятком випадків, коли вони беруть безпосередню участь у військових діях і лише протягом цієї участі.

По-третє, норми МГП передбачають також надання спеціального режиму міжнародно-правового захисту для деяких категорій цивільних осіб, таких, як пораненні, хворі, інваліди, вагітні жінки, діти до 15 років, цивільний медичний персонал, персонал організації цивільної оборони. Надання спеціального

режиму захисту, як зазначають деякі вчені, «пов'язане або з підвищеною уразливістю цих осіб в умовах збройного конфлікту (поранені, хворі, діти), або з їх особливою роллю у наданні допомоги цивільному населенню і забезпеченні його виживання під час бойових дій (персонал медичних формувань і організації цивільної оборони).

2.2. Правовий статус окремих категорій осіб у міжнародному гуманітарному праві

Норми міжнародного гуманітарного права поділяють учасників збройних конфліктів на дві категорії: ті, що воюють, тобто комбатантів, і ті, що не воюють, або не комбатанти. Якщо не комбатанти мають прав на захист від наслідків збройного конфлікту, але не мають права брати у ньому безпосередню участь, то таке право належить лише комбатантам. Слід зауважити, що термін «комбатант» не є тотожним терміну «військовослужбовець», оскільки збройні сили сторони конфлікту складаються з комбатантів, так і не з комбатантів.

Комбатантами є особи із складу збройних сил, які мають право безпосередньо брати участь у воєнних діях, тобто їх невід'ємною функцією є застосування зброї або систем озброєння (ст.3 Гаазького положення про закони і звичаї сухопутної війни, п.2, ст.43 Додаткового протоколу I). Решта військовослужбовців мають статус «не комбатантів», а їх конкретний статус визначається національним законодавством на підставі зазначених міжнародно - правових засад ля прикладу це військові судді, військові репортери тощо. Нормами міжнародного гуманітарного права встановлено, що медичний та духовний персонал збройних сил не є комбатантами п.2, ст. 43 Додаткового протоколу I, але якщо вони потрапляють у полон, то користуються усіма правами та пільгами, що передбачені для військовослужбовців (ст. 33 Женевської Конвенції III).

Комбатанти не несуть відповідальності за сам факт участі у збройному конфлікті інші особи, що незаконно беруть участь у ньому, можуть бути притягнені за це до кримінальної відповідальності та, на відміну від комбатантів, не мають права на статус військовополонених. Офіційного терміну, щодо даної категорії осіб договірне міжнародне гуманітарне право не містить інколи їх називають «незаконними» чи «непривілейованими» комбатантами. Статтею 75 Додаткового протоколу I передбачено лише базові гарантії для таких осіб, зокрема право на гуманне поводження та належну судову процедуру.

До таких «незаконних» комбатантів належать шпигнути та найманці (ст. 46-47 Додаткового протоколу I). До регулярних комбатантів відносять:

1. членів особового складу збройних сил та включених до них ополчень (за винятком духовного та медичного персоналу);
2. цивільних осіб, які беруть участь у *levée en masse* (мешканці неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни);
3. ополчення та рухи опору, які не включені до складу регулярних військ, але відповідають низці вимог.

Згідно зі ст. 4 Женевської Конвенції III це: наявність на чолі особи, відповідальної за своїх підлеглих; визначений та явно помітний здалеку відмітний знак; відкрите носіння зброї; дотримання законів і звичаїв війни. Значне пом'якшення цих вимог з урахуванням реалій партизанської війни, що було зроблене у ст. 44 Додаткового Протоколу I (скасування вимоги щодо відмітного знаку та дотримання норм міжнародного гуманітарного права; звуження обов'язку відкрито носити зброю – це вимагається лише під час кожного воєнного зіткнення і в той час, коли комбатант перебуває на виду в противника в ході розгортання в бойові порядки, що передують початку нападу, в якому він повинен взяти участь), викликало багато заперечень та залишається чинним лише для держав-учасниць цього протоколу.

Відповідно до ст. 5 Женевської Конвенції III, якщо з'являється сумнів, чи належать особи, які брали участь у воєнних діях і потрапили до рук супротивника, до комбатантів (а отже, чи мають вони право на статус військовополоненого), то такі особи користуються захистом міжнародного гуманітарного права як військовополонені доти, доки їхній статус не буде визначений компетентним трибуналом.

Одним із найдетальніше кодифікованих інститутів міжнародного гуманітарного права являється правовий режим військового полону. У випадку захоплення супротивником право на статус військовополоненого мають члени особового складу збройних сил сторони в конфлікті та інші законні комбатанти. Також цей статус надається за аналогією іншим категоріям осіб, зокрема, захопленому супротивником медичному та духовному персоналу збройних сил.

Положення щодо правового режиму військового полону міститься у Женевській конвенції III та значна кількість норм носить звичаєвий характер. Останні ґрунтуються на принципі гуманності та закріпленні у статтях 12-16 Женевської конвенції III та передбачають, що: за поведження з військовополоненими відповідає держава, яка тримає в полоні (ст. 12); з військовополоненими слід поводитися гуманно та надавати їм усебічний захист (ст. 13); військовополонені за всіх обставин мають право на повагу до їхньої особи й честі (ст. 14); їм повинна надаватися безоплатна медична допомога (ст. 15); до них не можна застосовувати дискримінацію за критеріями, забороненими міжнародним правом (за ознаками раси, національності, релігії чи віросповідання, політичних переконань тощо).

У даній конвенції міститься значна кількість правил, що стосуються:

1. початку військового полону (допит військовополонених; документи, якими їх необхідно спорядити; доля предметів особистого користування; евакуація до таборів),
2. інтернування військовополонених (приміщення, харчування та одяг військовополонених; гігієна та медична допомога; статус медичного та духовного персоналу, затриманого для надання допомоги

військовополоненим; релігійна, інтелектуальна та фізична діяльність військовополонених; дисципліна в таборах тощо),

3. праці військовополонених та їхніх коштів, зв'язку військовополонених із зовнішнім світом, відносин між ними та властями (скарги; представництво; кримінальні й дисциплінарні санкції; гарантії справедливого судового процесу), закінчення перебування в полоні (репатріація, госпіталізація, звільнення, смерть військовополонених),
4. національних довідкових бюро та створеного МКЧХ Центрального агентства у справах військовополонених тощо.

Міжнародне гуманітарне право також регламентує питання захисту поранених та хворих комбатантів. У Женевській конвенції I та Женевській конвенції II містяться норми, що захищають комбатантів, які припинили брати участь у збройному конфлікті внаслідок поранення, хвороби чи корабельної аварії, а саме вони передбачають: обов'язок не нападати на таких осіб та ставитися до них гуманно, що включає повагу до осіб *hors de combat*, які перебувають під владою супротивника та їх захист.

Обов'язок поважати комбатантів супротивника включає у себе утримання від будь-яких ворожих дій щодо таких осіб, включаючи погрози, залякування та цькування. Обов'язок захищати включає у себе активний характер та передбачає надання захисту таким особам від різноманітних небезпек, що є наслідком збройного конфлікту або інших причин, зокрема, хвороби чи природніх умов. Ще одна складова гуманного ставлення осіб *hors de combat* включає у себе надання медичної допомоги.

Норми міжнародного гуманітарного права містять положення щодо захисту медичних формувань, санітарно транспортних засобів та медичного майна. Дані об'єкти користуються повагою та захистом із боку сторін конфлікту та не піддаються нападу. За жодних обставин такі об'єкти не можуть бути використані для захисту військових цілей від нападу.

У випадку якщо такі об'єкти використовуються, окрім гуманітарних функцій для завдання шкоди супротивнику їх захист припиняється. Але

припинення такого захисту має передувати попередження, що було проігноровано після розумного терміну.

Для захисту медичного та релігійного персоналу, санітарно-транспортних засобів та медичного майна під час збройного конфлікту Женевськими Конвенціями I-IV та Додатковими протоколами до них встановлені відмітні емблеми: Червоний Хрест, Червоний Півмісяць, Червоний Лев і Сонце (вийшла з ужитку) або Червоний Кристал (червона рамка у формі квадрата, що стоїть на одній зі своїх вершин). Відмітні емблеми не можуть використовуватися для інших цілей; єдиний виняток становлять національні товариства Червоного Хреста (Червоного Півмісяця, Червоного Кристала) та МКЧХ, які можуть застосовувати відмітні емблеми й у мирний час для позначення машин швидкої допомоги, пунктів надання допомоги пораненим і хворим тощо. Держави зобов'язані забезпечувати належне використання цих емблем у будь-який час та подавляти будь-яке зловживання ними.

Як свідчить практика міжнародних відносин, сучасні збройні конфлікти характеризуються значною нестабільністю та призводять до значної кількості жертв серед цивільного населення. Тому, міжнародне гуманітарне право слід розглядати як намагання міжнародного співтовариства встановити норми і правила поведінки сторін збройного конфлікту з метою захисту прав жертв цих конфліктів.

На жаль, все частіше цивільне населення стає жертвою збройних конфліктів, навіть незважаючи на той факт, що міжнародне гуманітарне право визначає, що атаки повинні бути спрямовані на комбатантів і військові об'єкти і суворо забороняє здійснювати напади на цивільних осіб. Тим не менш, навіть якщо б норми цього права ідеально дотримувалися, цивільні особи ставали б жертвами збройних конфліктів, оскільки атаки і військові операції, спрямовані на військові об'єкти, не будуть заборонені лише з тієї причини, що вони можуть нашкодити цивільному населенню. Женевські конвенції закріпили основний принцип сучасного міжнародного права: війни ведуться проти збройних сил супротивника, а військові дії проти цивільного населення, хворих, поранених, військовополонених – забороняються.

Четверта Женевська Конвенція «Про захист цивільного населення під час війни» закріпила елементарні норми захисту, що стосуються кожної особи, яку зачепить збройний конфлікт незалежно від території на якій вона проживає чи національності. У цій Конвенції особливу увагу приділено цивільним особам, що знаходяться під владою супротивника вони поділені на дві категорії: цивільні особи, які знаходяться в країні супротивника та населення на окупованій території. Дані категорії за будь-яких обставин мають право на повагу до їхньої честі, сімейних прав, релігійних переконань, обрядів, звичок та звичаїв. З цими особами завжди повинні гуманно поводитися та не застосовувати ніякі заходи примусу в тому числі будь-яке залучення до праці у примусовому порядку обмежується суворими правилами.

А саме, за будь яких обставин не дозволяється залучати до праці осіб, яким не виповнилося 18 років, тих хто ж працює забороняється силувати виконувати роботу, що змушувала б їх брати участь у воєнних операціях.

Окрім того, Женевські конвенції містять норми щодо заборони примусової репатріації. Так, конвенції чітко визначають, що особи, які знаходяться під заступництвом, не можуть бути переміщені в державу, в якій вони, можливо, будуть піддаватися переслідуванню за політичні чи релігійні переконання (стаття 45 (4) Женевської конвенції IV). Так, в частині III розділу III Женевської конвенції IV йдеться про окупаційний режим: окупованій державі належить відновити та підтримувати громадський порядок та суспільне життя, в тому числі й добробут населення на окупованій території. При цьому вона не зобов'язана досягти цього результату, але повинна прагнути до здійснення цієї мети, використовуючи для цього всі адекватні заходи, не заборонені міжнародним гуманітарним правом. Таким чином, Женевська конвенція IV 1949 р. визначає «цивільне населення» як населення, що складається з «усіх осіб, які є цивільними», а поняття «цивільна особа» в контексті Женевської конвенції IV тлумачиться як будь-яка особа, яка не служить у збройних силах або організованій збройній групі однієї із сторін конфлікту. До цивільного населення відносяться всі інші особи, які не беруть участь активно у ворожих діях, тобто у нападі, що починається однією стороною з метою нанесення

фізичного збитку військовим та об'єктам супротивника [3, 79-87].

Як відомо, Гаазьке положення, 1907 р. містить лише декілька основних норм щодо захисту цивільного населення. Так, у документі йдеться про те, що окупаційні сили повинні поважати «право і честь сімей, життя людей, приватну власність». Застосування цих норм стало традиційним, і вони донині зберігають чинність.

Однак грубі порушення, особливо під час Другої світової війни, положень четвертої Гаазької конвенції 1907 р. зумовили потребу у прийнятті нових, більш досконалих норм, спрямованих на захист цивільного населення від наслідків збройних конфліктів.

Саме тому одна з чотирьох конвенцій (1949 р.) була присвячена захисту цивільного населення під час збройного конфлікту. Положення цієї конвенції застосовані до всього цивільного населення держав, які беруть участь у конфлікті, тобто не лише до іноземних громадян, які перебувають на території однієї з воюючих держав, але й до громадян цих держав. Крім того, документ містить низку норм, присвячених захисту лікарень та медичного персоналу, доставки медикаментів, спеціальні заходи щодо захисту дітей та налагодження зв'язків між членами розлучених сімей.

2.3. Захист прав дітей як особливої категорії у системі захисту прав людини

Історія людства налічує тисячі збройних протистоянь, які докорінно змінили життя великої кількості людей. На сьогоднішній день у світі налічується чотири десятки війн, але якщо раніше боролися між собою дві держави, на даний час спостерігається тенденція локальних конфліктів в яких часто бере участь інша держава (третя держава) допомагаючи одній із сторін. Наведені факти свідчать про актуальність і необхідність захисту прав людини.

Особливо вразливою категорією цивільного населення у такий час є діти. Вперше юридично закріплено положення, щодо захисту дітей під час збройних конфліктів було у Женевських конвенціях I, II та Додаткових протоколах до

них I, II. Але в подальшому залишилося актуальним створення уніфікованого документу, який гарантував би захист дітей та їх прав. Тому у 1989 році була прийнята Конвенція про права дитини, саме стаття 38, що регламентує норми про участь дітей у збройних конфліктах. Даний нормативно правовий акт був ратифікований Постановою Верховної Ради України N 789-XII від 27.02.1991 року : «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18 річного віку ...» . Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, щодо участі дітей у збройних конфліктах передбачає, що держави учасниці зобов'язуються : «вжити всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб військовослужбовці їхніх збройних сил, які не досягли вісімнадцяти річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях».

Даний документ також містить положення, що зобов'язує держав-учасників вживати всіх можливих заходів з метою попередження вербування та використання у воєнних діях осіб, що не досягли вісімнадцяти річного віку озброєними групами, відмінними від збройних сил держави. Реалізація цього положення повинна включати прийняття правових заходів, необхідних для заборони та криміналізації такої практики.

Україна в 2014 році вперше зіткнулася з проблемою практичної реалізації захисту прав дітей у збройному конфлікті на сході країни і виявилася до неї не готовою. За даними організації «Восток SOS» свідками збройного конфлікту в східній частині України стали стоні тисяч дітей, а учасниками десятки з обох сторін. У зоні ризику знаходяться особи 14 – 17 років через піддатливість до різних маніпуляцій і зловживань із боку дорослих в силу вікових психологічних особливостей.

У 2016 році було замінено редакцію статті 30 Закону України «Про охорону дитинства» зміст якої визначає імперативну норму закону, щодо заборони участі дітей у воєнних діях і збройних конфліктах включаючи: вербування; фінансування; матеріальне забезпечення; навчання дітей з метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи територіальної цілісності; використання дітей у воєнних діях і збройних конфліктах; залучення або

втягування дітей до не передбачених законами України воєнізованих чи збройних формувань.

На сьогоднішній день існує юридична колізія, яка полягає у тому, що деякі статті Факультативно протоколу до Конвенції про права дитини, щодо участі неповнолітніх у збройних конфліктах імплементовано до національного законодавства, але механізм проведення розслідування і притягнення до відповідальності відсутній.

Існує потреба внесення змін до Кримінального кодексу України, а саме:

- визначити чіткий склад злочинів, що стосуються втягування дітей до незаконних воєнізованих формувань, використання їх у збройних конфліктах інших держав, у військових конфліктах чи діях, у незаконному поводженні зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами та встановити кримінальну відповідальність за їх скоєння;
- звільняти від кримінальної відповідальності дітей, які вчинили кримінальні правопорушення у зв'язку з тим, що їх завербували, залучили або втягнули до незаконних воєнізованих чи збройних формувань, використовували у збройних конфліктах інших держав, у військових конфліктах чи діях, у незаконному поводженні зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами.

Підсумовуючи вищевикладене можна зробити висновок, що ситуація яка склалася на сході України сформувала досить складні та незвичайні для нашої держави гуманітарні труднощі такі як: вербування й залучення до бойових дій дітей [7].

Тому відповідно необхідними заходам є криміналізація такої практики в національному законі. Актуальною темою є подальша гармонізація вітчизняного законодавства відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, щодо «дітей-солдатів» і встановлення відповідності за їх вербування.

Міжнародно-правовий захист дітей в період збройних конфліктів відбувається як у рамках міжнародного права прав людини, так і міжнародного гуманітарного права. Женевські конвенції 1949 р. забезпечують особливий захист дітей як цивільного населення під час збройного конфлікту. Проте вони

майже не чіпали проблему захисту дітей як учасників збройного конфлікту. До норм, які регламентують порядок захисту дітей, відносяться правила про заборону страти, забезпечення доступу до продовольства, медичної допомоги і освіти в зонах конфлікту, утримання під вартою, розлуки з рідними і участі дітей у воєнних діях (ст. ст. 14, 17, 23, 24, 38, 50 IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 р.). У будь-якому разі всі неповнолітні особи, які перестали брати участь у збройному конфлікті, у випадку свого затримання, залишаються під захистом п. 2 ст. 5 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р. (далі — III ЖК), яка проголошує, що якщо з'являється сумнів, чи належать особи, які брали участь у воєнних діях і потрапили до рук супротивника, до категорій, перелічених у ст. 4 (в якій дається визначення поняття «військовополонений» та перелік категорій осіб, які відносяться та таких), то такі особи користуються захистом цієї Конвенції доти, доки їхній статус не буде визначений компетентним судовим органом.

Першими міжнародними документами, які безпосередньо регулюють відносини, пов'язані з участю дітей в збройних конфліктах, стали Додаткові протоколи 1977 р. до Женевських конвенцій 1949 р. Так, Додатковий протокол I (далі — ДП I), який регулює міжнародні конфлікти, зобов'язує держави вживати всіх можливих заходів для того, щоб діти, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях. Він прямо забороняє їх вербування в збройні сили та наполегливо рекомендує державам-учасницям при вербуванні осіб старше 15, але молодше 18 років надавати перевагу особам більш старшого віку (ст. 77).

Положення щодо захисту дітей міститься в II Додатковому протоколі (далі — ДП II), який регулює збройні конфлікти неміжнародного характеру. Пункт 3(с) ст. 4 забороняє як вербування дітей, які не досягли 15-річного віку, в збройні сили, так й участь — безпосередня або опосередкована — у воєнних діях. Також п. 3(d) передбачає застосування особливого захисту щодо дітей, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, якщо вони беруть безпосередню участь у воєнних діях, у супереч положенням підпункту «с», і потраплять у полон. У

зв'язку з вищенаведеним можна поставити питання — чому подібних положень не містить ДП І? Складається враження нібито зобов'язання, які покладаються на сторони, які беруть участь у збройному конфлікті неміжнародного характеру, мають більш суворіший характер, аніж зобов'язання, які покладаються на учасників міжнародного збройного конфлікту. Можна лише допустити, що, можливо, це обумовлено особливістю видів конфліктів, так як учасниками внутрішніх конфліктів є «не суверенні держави, а уряд однієї держави, який вступив у конфлікт з одним із збройних угруповань на своїй території» .

Згодом, в 1989 р., приймається перший спеціальний міжнародно-правовий документ, що регламентує права дітей, — Конвенція про права дитини 1989 р. (далі — Конвенція 1989 р.). Станом на сьогодні Конвенцію 1989 р. ратифікували 192 країни з 194 (не ратифікували тільки США і Сомалі). Цей документ є основою інституту міжнародно-правового захисту прав дитини в міжнародному праві захисту прав людини, проте деякі його положення торкаються захисту прав дитини в період збройних конфліктів. З огляду на це, його положення щодо положення дітей повинні застосовуватись не лише в мирний, а й у воєнний час.

Розглянемо детальніше специфіку захисту дітей, яких торкнулися міжнародні та внутрішні збройні конфлікти. Основний принцип - право на особливу повагу і захист - щодо дітей, яких торкнувся збройний конфлікт, в першу чергу, стосується надання їм продовольства, одягу та укріплюючих засобів, а також піклування про дітей, які осиротіли або розлучені зі своїми сім'ями, поводження у випадку позбавлення волі і розподілу предметів гуманітарної допомоги. Цей принцип закріплюється у багатьох положеннях названих нами вище міжнародних актів, згадувалась у декількох резолюціях Ради Безпеки ООН і Генеральної Асамблеї ООН. Так, у Резолюції 1261 від 25.08.1999р., що стосувалась дітей в умовах збройного конфлікту, Рада Безпеки ООН закликала сторони у збройних конфліктах «вживати реальних заходів для зведення до мінімуму збитку, що наноситься дітям» під час збройних конфліктів.

Він встановлений також як норма 135 Звичаєвого міжнародного гуманітарного права, практика якого свідчить, що особливі повага і захист включають, зокрема:

1. захист від усіх форм сексуального насильства;
2. утримання окремо від дорослих у випадку позбавлення волі, якщо тільки вони не є членами однієї сім'ї;
3. доступ до освіти, харчування та послуг охорони здоров'я;
4. евакуацію із зони бойових дій для забезпечення безпеки;
5. возз'єднання безпритульних дітей з їх сім'ями [3, 79-87].

Заборона сексуального насильства визнана міжнародним гуманітарним правом (норма 93), встановлена у міжнародному й у національному законодавстві. Так, відповідно до ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, зґвалтування, навернення в сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства відповідної тяжкості, вчинені щодо жертв війни, розглядаються як злочини проти людяності. Відповідно до українського кримінального законодавства відповідальність за вчинення сексуального насильства передбачена статтями 152, 153, 154, 155, 156, 301, 303 Кримінального кодексу. При цьому вчинення таких дій щодо дитини або передбачене у якості окремих складів злочинів, або виступає у якості кваліфікуючих ознак, що обтяжують покарання.

Вимога утримання дітей, позбавлених волі, у приміщеннях, відокремлених від приміщень для дорослих, передбачена як норма 120 міжнародного гуманітарного права та міститься у багатьох міжнародних документах, що стосуються як міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів. При цьому, як йдеться в цій нормі, діти повинні відокремлюватися від дорослих, тільки якщо це не порушує права сімей на спільне розміщення.

Відповідно до вимог міжнародного гуманітарного права, сторони конфлікту повинні надавати дозвіл і сприяти швидкому і безперешкодному

надходженню гуманітарної допомоги до цивільних осіб, що її потребують, за умови, що така допомога має неупереджений характер, здійснюється без дискримінації і підлягає контролю з боку сторін конфлікту (норма 55). У згадуваній нами вище Резолюції № 1261 Рада Безпеки ООН закликала усі сторони у збройних конфліктах «забезпечувати повний, безпечний і безперешкодний доступ гуманітарного персоналу до усіх дітей, яких торкнулись збройні конфлікти, і надання їм гуманітарної допомоги».

Необхідність забезпечення безпеки дітей як уразливих представників цивільного населення під час як міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів, або нагальні причини військового характеру (наприклад, виведення населення із зони боїв) вимагають їх евакуації на час дії таких причин. Ці випадки визнаються як виключення із передбаченої міжнародним гуманітарним правом заборони на повну чи часткову депортацію або примусове переміщення цивільного населення (норма 129).

Важливість возз'єднання сімей, особливо у зв'язку із возз'єднанням дітей з їх батьками, й у міжнародному гуманітарному праві, й у праві прав людини, відображена у договорах та інших міжнародних документах, прецедентному праві і резолюціях.

Окрім зазначеного, Комітет ООН з прав дитини нагадував, що найважливіші положення для реалізації прав дітей, яких торкнулись збройні конфлікти, включають:

1. захист дітей і сім'ї;
2. гарантії необхідних догляду і допомоги;
3. доступність харчування, медичного обслуговування і освіти;
4. заборона тортур, поганого поводження або невиконання обов'язків щодо дітей;
5. заборона смертного вироку;
6. збереження культурного середовища дитини;
7. захист у випадку позбавлення волі;
8. надання гуманітарної допомоги та доступ до дітей для гуманітарних організацій під час збройних конфліктів.

Важливими нормами міжнародного гуманітарного права, що захищають дітей під час збройних конфліктів як міжнародного, так і неміжнародного характеру, є заборона вербування дітей до збройних сил або збройних угруповань (норма 136) та заборона дозволяти дітям брати участь у воєнних діях (норма 137). При цьому відповідно до статті 1 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини, що стосується участі дітей у збройних конфліктах (2000 р.), держави-учасниці повинні вживати всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб військовослужбовці їхніх збройних сил, які не досягли 18-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях. Крім того, згідно зі статтею 4 цього Протоколу, збройні групи, відмінні від збройних сил держави, ні за яких обставин не повинні вербувати або використовувати у військових діях осіб, які не досягли 18-річного віку.

На держав-учасниць покладається обов'язок вживати всі можливі заходи з метою попередження такого вербування і використання, включаючи вжиття правових заходів, необхідних для заборони і криміналізації такої практики. Стаття 8 Статуту Міжнародного кримінального суду набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу збройних сил чи угруповань або їх використання для активної участі в бойових діях визнає воєнними злочинами під час збройних конфліктів як міжнародного, так і неміжнародного характеру.

Підсумовуючи, можна зробити такі висновки. По-перше, ряд міжнародно-правових документів, як в галузі міжнародного захисту прав людини, так й в галузі гуманітарного права, стали важливою правовою основою забезпечення функціонування міжнародно-правових механізмів захисту дітей в період збройних конфліктів. По-друге, норми міжнародного права захисту прав людини суттєво доповнюють норми міжнародного гуманітарного права, навіть можна говорити про конвергенцію цих двох галузей міжнародного права, проте ні в якому разі не замінюють. При виникненні будь-яких суперечностей, звісно, будуть застосовуватись норми міжнародного гуманітарного права, передбачені в спеціальних вищезгаданих міжнародних документах.

Висновки до розділу 2

Поняття «жертви війни» в міжнародному праві об'єднує категорії людей, які підпадають під дію спеціальних угод, що обумовлюють їхні статус і права: цивільне населення на територіях, де йдуть воєнні дії; військовополонені (зокрема повстанці й іноземні добровольці, але не терористи і найманці); поранені та хворі; потерпілі від катастроф на морі під час бойових дій; інтерновані та інші особи.

При цьому правові норми щодо жертв війни поширюються на збройні конфлікти як міжнародного, так і неміжнародного характеру. Держави, що воюють, повинні поводитися із жертвами війни за будь-яких обставин гуманно, надавати їм максимально можливу медичну допомогу та догляд. Якщо такі особи опиняються у владі іншої сторони конфлікту, вони вважаються військовополоненими. Щодо цих осіб забороняються такі дії: посягання на життя та фізичну недоторканність; взяття в заручники; колективні покарання; погрози вчинити вищевикладені дії; проведення медичних чи наукових дослідів; позбавлення права на неупереджене судочинство; застосування практики апартеїду й інших негуманних дій на підставі расової дискримінації. Військові повинні дозволяти цивільному населенню та благодійним організаціям за власною ініціативою підбирати поранених, хворих і піклуватися про них, і за такі дії ніхто не повинен переслідуватися та засуджуватися. Сторони конфлікту при змозі мають реєструвати полонених, поранених і хворих для подальшої передачі державі, громадянами якої вони є.

У міжнародному гуманітарному праві поділяють учасників збройних конфліктів на дві категорії: ті, що воюють, тобто комбатантів, і ті, що не воюють, або не комбатанти. Якщо не комбатанти мають прав на захист від наслідків збройного конфлікту, але не мають права брати у ньому безпосередню участь, то таке право належить лише комбатантам.

У статті 43 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року розкривається зміст поняття «комбатант» до них

відноситься: особовий склад регулярних збройних сил; особовий склад ополчення і добровольчих загонів, що входять і не входять до складу збройних сил; особовий склад організованих рухів опору і партизанських формувань, якщо вони відповідають таким умовам:

1. мають на чолі особу, відповідальну за своїх підлеглих;
2. мають певний і виразно видимий здалека відмітний знак;
3. відкрито носять зброю;
4. дотримуються у своїх діях законів і звичаїв війни.

Правовий статус комбатанта включає: право застосовувати військову силу, можливість бути об'єктом застосування військової сили аж до фізичного знищення; право на поводження з ним як з військовополоненим у разі потрапляння в руки ворога.

До некомбатантів належать особи, які входять до складу збройних сил воюючої сторони, надають їй всемірну допомогу у досягненні воєнних успіхів, але безпосередньо не беруть участь у воєнних діях.

Отже, вказана термінологія застосовується у відносинах між ворогуючими сторонами лише під час збройного конфлікту (міжнародного і неміжнародного характеру), спрямована на дотримання прав і захист осіб у разі їх потрапляння у військовий полон.

Основна роль МКЧХ у ситуаціях збройних конфліктів зводиться до надання захисту жертвам війни, контроль за дотриманням сторонами конфлікту Женевських конвенцій та міжнародного права прав людини, а також відвідування військовополонених та ін.. Значна роль у компетенції МКЧХ та його діяльності під час збройного конфлікту, залежить від наданого йому державою-учасницею конфлікту мандату (обсягу прав і обов'язків).

РОЗДІЛ 3 МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ПРАКТИКА У ПИТАННІ УДОСКОНАЛЕННЯ ДОТРИМАННЯ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПЕРІОД ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

3.1. Проблеми дотримання та гарантування прав людини в умовах збройного конфлікту на Сході України

Події на Сході України, анексія АР Крим створюють особливі умови для дослідження дотримання прав людини. Забезпечення прав людини в умовах збройного конфлікту на сході України стало одним з наріжних каменів резолюцій Ради Безпеки ООН, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, ПАРЄ, присвячених гуманітарній ситуації з біженцями і вимушеними переселенцями, викраденим і незаконно затримуваним в РФ громадянами України, порушень Мінських домовленостей щодо припинення вогню.

У внутрішньому законодавстві теж відбулася низка змін. Однією із важливих подій для держави стало приєднання у 2015 р. до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, завдання якої полягає у зобов'язанні держави вжити заходів для кваліфікації насильницьких зникнень як злочинів за національним правом, а поширену чи систематичну практику насильницьких зникнень визначати як злочини проти людяності.

Важливим є і офіційне визначення дати початку тимчасової окупації не тільки для підрахунку обсягу шкоди, заподіяної актом агресії, а й в більшій мірі для встановлення початку виконання державою-окупантом своїх позитивних обов'язків, що стосуються цивільного населення окупованих територій. Офіційною датою тимчасової окупації частини території України є 20 лютого 2014 р., дане положення закріплене в Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Згідно із статтею 3 цього ж документу тимчасово окованою територією вважається:

- 1) сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій;
- 2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони

України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України;

3) надра під територіями, зазначеними у пунктах 1 і 2 цієї частини, і повітряний простір над цими територіями [43].

17 березня 2015 року Верховна Рада України юридично закріпила статус тимчасово окупованої території за окремими районами Донецької та Луганської областями постановою №17 «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» [44].

13 квітня 2014 року був виданий Указ президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України», тобто даним документом було оголошений початок проведення Антитерористичної операції на Сході України (далі – АТО), яка тривала до 30 квітня 2018 року, і в подальшому змінилася на Операцію Об'єднаних Сил (далі – ООС).

Відмінність ООС від АТО в тому, що це військова операція яка, спрямована проти окупації російськими військами території Донбасу. Тому курівництво військовими підрозділами перейшло від Служби безпеки України (СБУ) до Генерального штабу, який очолює Збройні сили України. Тобто усі рішення в зоні проведення ООС ухвалює командувач Об'єднаного оперативного штабу ЗСУ.

З юридичної точки зору АТО являється комплексом заходів, що спрямовані на попередження, запобігання та припинення терористичних дій, тобто вони стосуються внутрішніх збройних конфліктів, а ООС це комплекс — військових і спеціальних організаційно-правових заходів українських силових структур, спрямований на протидію діяльності незаконних російських та проросійських збройних формувань дані військові заходи стосуються уже міжнародного збройного конфлікту. Фактично переформатування АТО в ООС є

зміною юридичного статусу збройного конфлікту на Сході України з внутрішнього на міжнародний.

Основними цілями державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованій території визначеними в ЗУ «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» являється:

- звільнення тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях та відновлення на цих територіях конституційного ладу;
- захист прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб;
- забезпечення незалежності, єдності та територіальної цілісності України, контроль державного кордону України.

Зоною проведення ООС вважається територія Донецької та Луганської областей до адміністративних кордонів із Харківською, Дніпропетровською та Запорізькою областями, включаючи також Азовське море. На даній території запроваджений особливий порядок пропуску. Ці території розділені на три зони відповідно до рівня безпеки у них:

- «зелена» – перебування та переміщення осіб не обмежено, за винятком районів забороненого та обмеженого доступу.
- «жовта» – перебування та переміщення осіб здійснюється за наявності документів, проводиться особистий огляд громадян і речей, транспортних засобів, цей режим встановлюється на рубежах ізоляції та районах обмеженого доступу.
- «червона» – перебування осіб тимчасово обмежено, заборонено, пропуск громадян і посадових осіб здійснюється за наявності пропуску, транспортні засоби та громадяни на окремі ділянки місцевості та об'єкти не допускаються [45].

У зоні безпеки за рішенням командувача об'єднаних сил, можуть створюватися райони обмеженого та забороненого доступу. Дана посадова

особа приймає рішення про допуск до районів обмеженого доступу і забороненого доступу в межах зони безпеки й режим перебування в них. Допуск до даних районів здійснюється за відповідними перепустками.

По суті, мова йде про загальне посилення пропускної системи та закриття деяких територій. Під час проведення АТО ніяких зон, повністю закритих для цивільних осіб або в яких введено обмежений їх допуск, не було. Цивільні допускаються в зону конфлікту, якщо самі проживають в районі проведення операції або там перебувають їхні найближчих родичі. Також вони мають допуск, якщо в районі проведення операції розташовані місця поховання близьких родичів або членів сім'ї, коли вони їдуть на похорони близьких родичів або членів сім'ї в районі проведення операції.

Також, цивільні допускаються туди за наявності права власності на об'єкти нерухомості, якщо вони їдуть в райони проведення операції об'єднаних сил з гуманітарною метою, або для виконання дипломатичних або консульських функцій, у тому числі в рамках діяльності міжнародних організацій.

З одного боку, цей захід, звичайно, необхідний, але з іншого, він вступає в протиріччя з Конституцією. Буде маса позовів до ЄСПЛ, що когось кудись не пустили, обмежили пересування. Особливо, якщо буде експропріація майна, то ми отримаємо величезний мінус в плані позовів. У той же час в законі "Про оборону" від 6 грудня 1991 року, де затверджений механізм введення воєнного чи надзвичайного стану, при експропріації майна людина отримує документ і має повне право на компенсацію. А де це прописано зараз? Крім того, в законі «Про оборону» чітко прописано, яке майно підлягає експропріації, – сказав військовий експерт Олег Жданов. За попередніми даними прес-служби ЄСПЛ на розгляді перебуває майже 3700 індивідуальних позовів, що пов'язані з подіями в Криму та військовими діями на Сході України, але не усі вони пов'язані з наслідками російської агресії. З цієї кількості скарг близько 1600 надійшли безпосередньо від жителів Донецької та Луганської областей і Криму.

Понад 800 з 1600 позовів торкаються проблеми невиконання рішень національних судів, близько 500 позовів пов'язані з анексією Криму та

збройним конфліктом на Сході України. Решта скарг стосуються затяжного терміну судового провадження, відсутність доступу до правосуддя та інших питань.

Також, ЄСПЛ виніс "пілотне" рішення у якому зазначено, що українська влада не несе відповідальності за нерозглянуту вчасно апеляційну скаргу громадянина Олександра Хлебика [51].

У 2011 році Алчевським судом Луганської області громадянина України Олександра Івановича Хлебника було визнано винним у вчиненні злочину. Ним було подано апеляцію до Луганського обласного апеляційного суду. Але з огляду на початок збройного конфлікту на Донбасі суд не встиг розглянути скаргу, і його залишили під вартою у Старобільському СІЗО на території, підконтрольній Україні, а усі матеріали його справи на непідконтрольній території Луганська. Громадянин Хлебник намагався відновити розгляд його апеляції після того, як обласний апеляційний суд було переведено на територію, яка підконтрольна Україні, але матеріали його справи були недоступними, він так і не зміг цього зробити. І тому в своїй скарзі до ЄСПЛ Хлебник стверджував проте, що його досі тримають під вартою без рішення апеляційного суду чим порушують його право на справедливий суд.

Надаючи оцінку поясненням Хлебника і уряду України суд з самого початку зазначає, що обсяг розгляду справи обмежується тим, що заява спрямована проти України і, що заявник не стверджував того факту, що його права були порушенні через брак механізмів міжнародного співробітництва між Україною та будь-якою іншою високою договірною стороною, тобто країною, яка також підписала Конвенцію, для прикладу Росією. Апеляційний суд не мав можливості отримати матеріали його справи з тимчасово окупованого Луганська. При цьому суд взяв до уваги зусилля, яких доклав Київ, намагаючись отримати доступ до матеріалів справи.

У рішення суду, серед іншого згадується, наприклад, що українська влада зверталася за допомогою у посередництві до Міжнародного комітету Червоного Хреста, який працює на непідконтрольних Києву територіях Донбасу. Загальної статистики із якого приводу найчастіше звертаються із

скаргами на Україну ЄСПЛ не надає, але не складно передбачити, що дані позовні заяви будуть стосуватися майже більшої частини статей ЄКПЛ починається від права на життя та свободу до права на справедливий суд й заборону дискримінації.

Управління Верховного комісара ООН з прав людини у Доповіді щодо ситуації з правами людини в Україні у період з 16 лютого по 15 травня 2019 року зазначає, що незважаючи на ситуацію, яка склалася на даній території діє обмеження свободи пересування значна, кількість людей здійснює досить важку та ризиковану поїздку через лінію зіткнення. Зокрема, через погіршення стану здоров'я під час перетину контрольних пунктів виїзду-виїзду (далі — КПВВ) померло дев'ятеро осіб. Зусилля Уряду з полегшення перетину лінії зіткнення заслуговують схвалення, особливо заходи щодо скасування строків дії дозволів на перетин КПВВ, виданих у режимі онлайн станом на 28 березня 2019 року. Проте на практиці покращення умов перетину були незначними. Зберігається гостра потреба у додаткових пунктах пропуску і у довгоочікуваній реконструкції мосту на КПВВ «Станиця Луганська» [13].

У березні 2019 року СБУ змінила термін дії дозволів, які використовуються цивільними особами для переміщення через лінію зіткнення через п'ять КПВВ у Донецькій та Луганській областях. Дозволи та заяви на які подано чи які поновлені станом на 28 березня 2019 року, більше не мають кінцевого терміну дії. Дозволи, заяви на які подано і які затверджено до 28 березня 2019 року включно, матимуть річний термін дії, але будуть поновлені після закінчення цього терміну і кінцевого терміну дії не матимуть.³⁸ УВКПЛ вітає це позитивне зрушення, яке повинно полегшити перетинання лінії зіткнення цивільним населенням.

У 2017 році було прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку переміщення товарів до району або з району проведення АТО, а також Наказ Міністра з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб «Про затвердження Переліку та обсягів товарів, дозволених для переміщення до/з гуманітарно-логістичних центрів та через

лінію зіткнення». У даних документах визначалося перелік дозволених та заборонених речей, які можна перевозити через лінію розмежування.

Наприклад, з окупованих територій дозволялося ввозити товари, ціна яких не перевищує десяти тисяч гривень, а вага становить не більше 75 кг на особу. І навпаки: до зони АТО\ООС можна було доправити товарів на суму двадцять тисяч і вагою до 150 кг на особу.

27 лютого 2019 Окружний адміністративний суд Києва визнав дані документи протиправними та нечинними, зокрема пункт 9 «Порядку переміщення товарів до району або з району проведення АТО». У якому зазначено: «Фізичні особи здійснюють переміщення товарів у ручній поклажі та/або супроводжуваному багажі автомобільним транспортом за переліком та обсягами (вартість, вага, кількість), що затверджуються МТОТ». Перелік цей був досить дивним. В ньому були, наприклад, такі пункти:

- товари особистої гігієни та індивідуальні косметичні засоби у кількості, що забезпечує потреби однієї особи на період поїздки;
- одяг, білизна, взуття, що призначені виключно для власного користування і мають ознаки таких, що були у користуванні.

Лікарських засобів було дозволено провозити не більше п'яти упаковок або п'яти одиниць кожного найменування. Такі норми гостро позначалися на хворих, які потребують постійного і довготривалого лікування.

В обґрунтуванні позовних вимог зазначалося: що позивач є внутрішньо переміщеною особою та прийняття оскаржуваних актів, на думку позивача, встановлюють дискримінаційні норми щодо внутрішньо переміщених осіб, обмежують права останніх у праві переміщувати їхнє рухоме майно. Просив суд розглядати справу за його відсутності. Відповідачі аргументували свою позицію повноваженнями, спрямованими на боротьбу з тероризмом.

На 40-ій Раді ООН з прав людини уповноважена Верховної Ради України Людмила Денісова розповіла про ціну російської агресії проти України. У своєму виступі Людмила Денісова зазначає, що окупація Російською Федерацією українського Криму і збройна агресія на Донбасі

призвели до порушення прав людини, і в першу чергу права на життя: 10 тисяч загиблих; десятки тисяч поранених; 1,5 мільйона внутрішньо переміщених осіб, які в результаті конфлікту змушені покинути житло, роботу, майно. Окупація частини території України призвела до істотної шкоди економіці, адже у даній місцевості формувалося 25% ВВП.

Омбудсмен акцентувала увагу на жителях тимчасово окупованих територій, які змушені постійно ризикувати своїм життям під час перетину КПВВ на Донбасі. За її словами, майже мільйон українців щомісяця виїжджає з тимчасово окупованих територій Луганської та Донецької областей у підконтрольні українському уряду райони, щоб отримувати пенсії, соціальні виплати і медичну допомогу.

Виступ у Раді ООН з прав людини Людмила Денісова резюмувала закликом підтримати скасування статусу тимчасово переміщеної особи. «Уже є розроблений законопроект, який частково вирішить цю проблему, і я розраховую на підтримку його в парламенті. Вважаю, що статус тимчасово переміщеної особи є дискримінаційним і наполягаю на його скасуванні. Моя позиція однозначна – Уряд повинен знайти баланс між оборонними витратами і витратами на реалізацію економічних, соціальних і культурних прав громадян. І я думаю, він його знайде», – резюмувала Людмила Денісова.

За даними Міжнародної організації міграції від 2017 року відчуття дискримінації внутрішньо переміщені особи (далі – ВПО) відчували в питаннях житла - 65 %, зайнятості - 28% та охорони здоров'я - 28%. Цій категорії населення окрім гострих питань, що стають на порядку денному у всіх українців, доводиться додатково вирішувати проблеми із юридичним характером так звана «бюрократія».

Фактично ці проблеми пов'язані із інститутом реєстрації місця проживання, тобто, для того, щоб скористатися адміністративними чи освітніми послугами можливо тільки із статусом ВПО. Де-факто ми маємо ситуацію, коли право реєструватися як ВПО перетворюється на обов'язок. Положення, що внутрішньо переміщена особа зобов'язана дотримуватися Конституції, законів України та інших актів законодавства. Виникає питання

внутрішньо переміщена особа — це не така особа як всі, це не звичайний громадянин.

У період з 16 лютого до 15 травня 2019 року Управління Верховного комісара ООН з прав людини зафіксувало 45 жертв серед цивільного населення, пов'язаних із конфліктом: 10 загиблих і 35 поранених, 21 що на 181 відсоток більше порівняно з попереднім звітним періодом, з 16 листопада 2018 року до 15 лютого 2019 року, коли було зафіксовано 16 жертв серед цивільного населення (2 загиблих та 14 поранених). Кількість місцин, де були зафіксовані жертви серед цивільного населення, збільшилася з 11 до 28. Звітний період був позначений найменшою кількістю жертв серед цивільного населення порівняно з аналогічними календарними періодами (з середини лютого до середини травня) 2015-2018 років [13].

Підсумовуючи можна сказати, що держава, на державному рівні, підкреслює, що у неї особливе ставлення до цих осіб. І це не особливе ставлення довіри, а особливе ставлення підозри. З цього моменту розпочинаються всі питання, пов'язані з дискримінацією.

3.2. Адаптація кримінального законодавства України до міжнародних стандартів

Чинний Кримінальний кодекс України містить прогалини, щодо відповідальності за вчинення злочинів за міжнародними правом. Стаття 5 Римського статуту Міжнародного кримінального суду виділяє такі злочини:

- злочин геноциду;
- злочини проти людяності;
- воєнні злочини;
- злочин агресії [50].

Враховуючи події на Сході України, анексію АР Крим слід звернути увагу на воєнні злочини. Їх особливість полягає у тому, що вони вчиняються в контексті збройного конфлікту. Схожими до них за ознаками є злочини проти

людяності, що вчиняються проти цивільного населення в контексті широкомасштабного або систематичного порушення прав людини.

Україною 20 січня 2000 року було підписано Римський статут Міжнародного кримінального суду, однак до сьогоднішнього дня він не є ратифікований.

У 2015 році нашою державою визнано юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, щодо тяжких міжнародних злочинів, які відбуваються після 20 лютого 2014 року в Донецькій та Луганській областях, та в АР Крим. На даний час Міжнародний кримінальний суд проводить попереднє розслідування щодо подій перерахованих вище [48].

Завдання України полягає у притягненні до відповідальності дрібних виконавців цих суспільно небезпечних діянь, а робота Міжнародного кримінального суду притягнути до відповідальності організаторів даних злочинних діянь, тобто в переважній більшості тих, хто віддавав злочинні накази та розпорядження.

У разі ратифікації Україною Римського статуту МКС, норми національного кримінального законодавства мають передбачати кримінальну відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права. У відповідності до статті 9 Конституції України, а також частини 5 статті 1 Кримінального Кодексу України [16, 30, 31]. На сьогодні Кримінальний Кодекс України (далі — КК України) не передбачає відповідальності за злочини проти людяності, воєнні злочини, що являють собою порушення, так званого звичаєвого, а не договірної міжнародного гуманітарного права. Слід зауважити, що звичай та загальні принципи права мають певні особливості як джерела міжнародного права [32, 4].

Якщо взяти до уваги той факт, що романо-германська правова сім'я негативно ставиться до звичаю як до джерела кримінального права, розуміючи загальний принцип права *nullum crimen nulla poena sine lege* (без закону немає на злочину, ні покарання) — це можна трактувати як вимогу закріпити усі склади злочинів у писаному законі (*lex scripta*). Але зовсім інша позиція яка стосується міжнародних злочинів яка відображена у низці міжнародних

нормативно-правових актів таких як: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Загальна декларація прав людини та Європейська конвенція з прав людини [17].

Відповідно до цих документів будь-яка дія чи бездіяльність може бути кримінально карною, якщо вона розглядається як злочин на підставі загальних принципів права, визнаних цивілізованими країнами.

25 серпня 2015 р. Указ Президента України № 501/2015 «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини», спрямовану на удосконалення системи захисту прав і свобод людини в Україні та об'єднання суспільства довкола розуміння цінності прав і свобод людини, які захищаються на основі принципу рівності та без дискримінації зобов'язав уряд розробити законопроект, який усуне прогалини та невідповідність українського законодавства з міжнародним гуманітарним правом [46; 47].

У 2015 році за криміналізацію злочинів проти людяності виступила також і Рада національної безпеки і оборони України. На проблеми із законодавством у 2016 та 2018 роках увагу України також звертала Парламентська асамблея Ради Європи.

Зокрема, Парламентська асамблея Ради Європи в рамках зимової сесії проголосувала 23 січня 2018 року за резолюцію «Гуманітарні наслідки війни в Україні», яку підготував депутат від Литви Егідіюс Варейкіс.

У даному документі Парламентська асамблея Ради Європи закликає Україну якнайшвидше ратифікувати Римський статут Міжнародного кримінального суду. «Це дозволить провести ефективне розслідування конкретних випадків порушення міжнародного гуманітарного права під час війни в Україні», – мовиться в резолюції [7].

ПАРЄ у резолюції також закликає створити робочу групу за участю України, Росії та Міжнародного комітету Червоного хреста, щодо зниклих безвісти та висловлює занепокоєння гуманітарною ситуацією в Україні, що пов'язують з війною на сході країни та окупацією Криму. Генеральний секретар об'єднання «Парламентарі за глобальні дії» (PGA) Девід Каттін наголошує на тому, що Україна підписала з ЄС Угоду про асоціацію,

згідно з якою вона зобов'язана приєднатися до Міжнародного кримінального суду [47; 57].

А для цього українське законодавство необхідно погодити з нормами міжнародного кримінального права. Під час кваліфікації злочинів на Сході України та в Криму слідчі застосовують статті КК України, що стосуються суспільно небезпечних діянь в умовах мирного часу, тоді як під час збройного конфлікту на неконтрольованих Києвом територіях стаються серйозніші діяння [15, 39].

Діюче кримінальне законодавство «сліпе» до міжнародних злочинів в Україні, і це не дає змогу слідчим належним чином притягати винних до відповідальності. Наприклад, мають місце випадки, коли бойовики дострілюють щойно захоплених у полон поранених військових, слідчі кваліфікують це як «навмисне вбивство» за статтею 115 КК України, тобто так як і злочин вчинений в умовах мирного часу.

Так само в Кримінальному кодексі немає статті про примусову працю. З 2014 року правозахисники фіксують свідчення звільнених військовополонених про те, як їх систематично примушували працювати.

У жовтні 2014 року представники незаконного збройного формування Донеччини вивезли в захопленій Іловайськ близько 70 військових батальйону «Донбас», які замість комунальників прибирали вулиці, відновлювали будівлі, ексгумували тіла. Їх змушували працювати здебільшого шість днів на тиждень, з ранку до вечора, в супроводі озброєних чоловіків. Також бойовики залучали непрофесіоналів до розмінування. Сапери-терористи давали полоненим інструкції, як розмінувати, і слідкували за ними на відстані.

20 грудня 2018 року у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект № 9438 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів, щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права» по суті даний документ стає умовою для реалізації правосуддя за скоєння міжнародних злочинів» [18].

Нововведенням цього нормативно-правового акту є стаття 8-1 «Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів незалежно

від місця їх вчинення», а саме громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які вчинили агресію (ст. 437), злочини проти людяності (ст. 4371), воєнні злочини (ст. 438–4386) або геноцид (ст. 442), підлягають кримінальній відповідальності на підставі КК України незалежно від місця вчинення злочину». Однією із пропозицій усунення наявних недоліків у кримінальному законодавстві України є створення нових розділів у КК України таких як: «Злочини проти основ міжнародного права» та «Злочини проти міжнародного правопорядку».

Дані розділи вводять в кримінальне законодавство України такі злочини як примус людини до служби у збройних силах протилежної сторони конфлікту, залучення її до військових дій проти власної країни, переміщення цивільного населення на окуповану територію, переміщення людей на територію країни-окупанта. Також як підвид воєнних злочинів пропонують криміналізувати катування, нелюдське поводження, сексуальне рабство, примус до проституції, примусову вагітність, стерилізацію, досліди над людьми, захоплення заручників, залучення дітей до бойових дій та вербування їх у збройні сили.

У трьохсот інтерв'ю проведених Східноукраїнським центром громадських ініціатив та Міжнародної федерації захисту прав людини (FIDH) було зафіксовано 58 випадків щодо гвалтувань або катувань сексуального характеру, ці дані отримані від потерпілих або свідків такого злочину.

Точну кількість від таких суспільно небезпечних діянь наразі встановити неможливо. На сьогоднішній день випадки згвалтування під час збройного конфлікту слідчі кваліфікують за ст.152 та ст.153 КК України. Мінімальний термін покарання за дані злочини в умовах мирного часу становить 3 роки позбавлення волі. Автори законопроекту пропонують ввести нову статтю під назвою «Воєнні злочини проти осіб» та її санкція передбачатиме покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі. Якщо дивитися на дані протиправні дії через призму міжнародного права, то воно визначає злочином дії сексуального характеру, вчиненні за відсутності вираженої згоди особи. В

умовах збройного конфлікту це є актуальним, адже цивільні особи є беззахисними перед озброєними комбатантами.

Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії визнав, що згвалтування – це випадок, коли статевий акт вчинено без прямого тиску на жертву, але за обставин, які пригнічують її волю [59, 544-577].

За вчинення злочинів, які підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, Римський статут передбачає різні форми відповідальності, у тому числі відповідальність командирів та інших начальників. Слід зазначити, що до вчинення міжнародних злочинів не застосовуються така норма як строки давності.

Відповідно до статті 25 Римського статуту, особа несе індивідуальну відповідальність та підлягає покаранню, якщо вона здійснює такий злочин індивідуально, спільно з іншою особою або через іншу особу, незалежно від того, чи підлягає така інша особа кримінальній відповідальності; якщо вона наказує, підбурює або спонукає інших осіб вчинити такий злочин, коли такий злочин дійсно вчиняється або має місце замах на цей злочин; або якщо вона допомагає, підбурює або будь-яким іншим чином сприяє скоєнню цього злочину [36, 439 - 442]. Відповідно до статті 28 військовий командир або особа, яка ефективно діє в якості військового командира, підлягає кримінальній відповідальності за злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду, якщо такий військовий командир або така особа знали або повинні були знати, що сили, які перебувають під його командуванням, здійснювали або мали намір здійснити такі злочини, і якщо такий військовий командир або така особа не прийняли всіх необхідних і розумних заходів в рамках його повноважень для запобігання або припинення їх вчинення або для передачі цього питання до компетентних органів для розслідування і кримінального переслідування. Це стосується всіх сторін конфлікту в Україні [45].

Отже, для притягнення до відповідальності винних у воєнних злочинах на Донбасі необхідно інтегрувати в КК України норми міжнародного права. В українських судів, слідчих та прокурорів відсутні необхідні інструменти, щоб притягнути винних у скоєнні воєнних злочинів до відповідальності, а

прогалини у законодавстві унеможлиблюють відновлення правосуддя для більшості постраждалих через війну на Донбасі та їхніх сімей.

Висновки до розділу 3

В Україні тривають військові дії на Сході, кожного дня сотні тисяч людей страждають від обстрілів, обмеження свободи пересування та доступу до економічних та соціальних прав, затримані страждають у слідчих ізоляторах місяцями, утискаються права національних меншин та переслідується свобода думки. Труднощі з перетином лінії розмежування у зоні конфлікту є одним з непрямих порушень прав осіб, які знаходяться по обидва її боки. Це досі потребує багато часу, грошей та фізичних зусиль.

Слід приділити також значну увагу гармонізації українського кримінального законодавства із міжнародним гуманітарним правом. Наша держава, яка донині не стала повноправною учасницею Римського статуту (установчого договору МКС), у квітні 2014 та вересні 2015 року скористалася передбаченою пунктом 3 статті 12 цього документу можливістю визнання юрисдикції МКС у спеціальному порядку: спочатку щодо злочинів, вчинених між 21 листопада та 22 лютого 2014 року (у контексті подій на Майдані), а потім – щодо всіх злочинів, скоєних на території України з 20 лютого 2014 року, без крайньої дати.

Правоохоронні органи України постійно наголошують, що вони не мають доступу до окремих територій на Сході України, тому це ускладнює процес притягнення винних осіб до відповідальності за вчинені ними злочини. Також у слідчих, прокурорів та суддів необхідні інструменти, щоб притягнути винних у скоєнні воєнних злочинів до відповідальності. Під цими прогалинами розуміється відсутність норм у Кримінальному кодексі України, що стосуються злочинів передбачених статтею 8 Римського статуту.

Діяльність Міжнародного кримінального суду включає притягнення до відповідальності до відповідальності вище командування, а не виконавців, і лише за планомірну й систематичну політику скоєння злочинів.

Завдання України полягає у притягненні до відповідальності дрібних виконавців злочинних діянь. Однією із перешкод, щодо встановлення

справедливості у справах, які стосуються воєнних та інших злочинів передбачених статтею 5 Римського статуту Міжнародного кримінального суду являється застаріле кримінальне законодавство, адже у Кримінальному кодексі України не передбачено відповідальності за злочини проти людяності, а положення щодо воєнних злочинів не в повній мірі відповідають вимогам сучасного міжнародного гуманітарного та кримінального права.

Недоліки українського законодавства не дають можливості національним органам досудового розслідування та національній судовій системі здійснити правильну кваліфікацію цих дій як міжнародних злочинів, які не мають термінів давності, що має стратегічне значення для поданих Україною міжнародних позовів проти Росії.

На сьогоднішній день воєнні злочини широко і не чітко відображенні в статті 438 Кримінального кодексу України «Порушення законів та звичаїв війни», яку надто складно і незручно застосовувати, через те, що вона є бланкетною і відсилає до всіх міжнародних договорів у галузі міжнародного гуманітарного права (права збройних конфліктів), які ратифікувала Україна, а поняття злочинів проти людяності узагалі відсутнє у чинному кримінальному законодавстві України. Злочин агресії сформований у статті 437 Кримінальному кодексі України таким чином, що не відображає сучасних підходів до цього суспільно небезпечного діяння, а саме ставлення до нього як до *leadership crime*, "елітарного злочину", за який можна притягати до кримінальної відповідальності тільки тих осіб, які здатні фактично здійснювати контроль або керівництво щодо політичних чи військових дій держави [35, 119-121].

Зважаючи на вище викладені факти назріла крайня необхідність гармонізації Кримінального кодексу України з метою належної криміналізації міжнародних злочинів. Саме тому прийняття законопроекту 9438 "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права" є актуальним і повинно стояти на порядку денному у Верховній Раді України.

ВИСНОВКИ

У роботі здійснено теоретичне узагальнення і нормативний аналіз наукової проблеми, запропоновані заходи для її практичного вирішення, що виявляється в необхідності проведення кодифікаційних робіт системного характеру у сфері міжнародного гуманітарного права.

1. В процесі дослідження генезису розвитку міжнародно-правових стандартів в галузі захисту прав людини, визначено, що до 1949 р. міжнародне гуманітарне право не передбачало практично ніякого захисту, який би стосувався захисту прав цивільних осіб. На сьогоднішній день міжнародна спільнота розробила один із найефективніших інструментів для захисту людей та дотримання честі і гідності під час війни — це міжнародне гуманітарне право. Основу якого складають Гаазькі конвенції 1907 р. і Женевські конвенції 1949 р. з Додатковими протоколами до них 1977 р., норми яких мають загальний і універсальний характер та є обов'язковими для виконання і дотримання державами-учасницями.

Разом із тим, у рамках світового співтовариства триває процес кодифікації звичаєвих норм і розроблення нових міжнародних актів у сфері міжнародного гуманітарного права, обумовлений розвитком рівня озброєнь, застосовуваних у ході збройних конфліктів, а також сучасного досвіду їх проведення. Отже, із наведених вище фактів можна сказати, що фундаментом міжнародного гуманітарного права являється, є ідея гуманізму, поваги гідності людської особистості. У цьому важливому аспекті слід зазначити, що міжнародне гуманітарне право і права людини являються взаємозалежними, взаємодоповнюючими. Розрізняючись за об'єктом правового регулювання, вони близькі один одному за спільними цілями, оскільки яким би не був конфлікт, він повинен протікати в рамках міжнародного права.

2. В роботі визначено, що міжнародне право розкриває зміст поняття «жертви війни», а також детально визначає їх правовий статус і називає конкретні правові норми щодо забезпечення захисту цієї категорії осіб воюючими державами. Для захисту жертв війни передбачено забезпечення

міжнародно-правового захисту для таких категорій осіб: поранені, хворі, особи зі складу збройних сил на морі, що постраждали від аварії корабля, військовополонені, цивільне населення, тобто надання їм такого статусу, який гарантував би гуманне поводження з ними та виключав насильство, знущання, глум над особою тощо. Термін «жертви війни» вперше запроваджений у міжнародних відносинах у процесі розробки Конвенцій від 12 серпня 1949 р. про захист жертв війни та прийнятті їх на Женевській дипломатичній конференції 21 квітня – 12 серпня 1949 року.

3. Досліджено, що у міжнародному гуманітарному праві поділяють учасників збройних конфліктів на дві категорії: ті, що воюють, тобто комбатантів, і ті, що не воюють, або не комбатанти. Якщо не комбатанти мають прав на захист від наслідків збройного конфлікту, але не мають права брати у ньому безпосередню участь, то таке право належить лише комбатантам. У статті 43 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року розкривається зміст поняття «комбатант» до них відноситься: особовий склад регулярних збройних сил; особовий склад ополчення і добровольчих загонів, що входять і не входять до складу збройних сил; особовий склад організованих рухів опору і партизанських формувань, якщо вони відповідають таким умовам:

1. мають на чолі особу, відповідальну за своїх підлеглих;
2. мають певний і виразно видимий здалека відмітний знак;
3. відкрито носять зброю;
4. дотримуються у своїх діях законів і звичаїв війни.

Правовий статус комбатанта включає: право застосовувати військову силу, можливість бути об'єктом застосування військової сили аж до фізичного знищення; право на поводження з ним як з військовополоненим у разі потрапляння в руки ворога.

До некомбатантів належать особи, які входять до складу збройних сил воюючої сторони, надають їй всемірну допомогу у досягненні воєнних успіхів, але безпосередньо не беруть участь у воєнних діях.

Отже, вказана термінологія застосовується у відносинах між ворогуючими сторонами лише під час збройного конфлікту (міжнародного і неміжнародного характеру), спрямована на дотримання прав і захист осіб у разі їх потрапляння у військовий полон.

4. У науковій роботі досліджено рроль МКЧХ у ситуаціях збройних конфліктів зводиться до надання захисту жертвам війни, контроль за дотриманням сторонами конфлікту Женевських конвенцій та міжнародного права прав людини, а також відвідування військовополонених та ін.. Значна роль у компетенції МКЧХ та його діяльності під час збройного конфлікту, залежить від наданого йому державою-учасницею конфлікту мандату (обсягу прав і обов'язків).

5. Під час проведення науково-дослідницької роботи був проведений аналіз визначальних ознак не належного забезпечення конституційних прав і свобод громадян у зв'язку із подіями на сході України, що водночас є основоположними і згідно норм міжнародного права. Це такі порушення як наприклад: право на вільне пересування, адже, на Сході України діє режим Тимчасового порядку перетину лінії зіткнення, право на мирні зібрання та свободу об'єднання, право на охорону здоров'я, право на житло, землю та власність, а також економічні та соціальні права.

6. Визначено, що важливим моментом є гармонізація українського законодавства з міжнародним правом, адже завданням нашої держави є притягнення до відповідальності дрібних виконавців воєнних злочинів. Чинний Кримінальний Кодекс України не передбачає відповідальності за вчинення злочинів проти людяності та воєнних злочинів, що в свою чергу не дає змоги слідчим належним чином притягти до відповідальності винних осіб [38].

До цього часу ми нажаль матимемо юридичну проблематику з тим, що правосуддя не зможе правильно кваліфікувати те, що відбувається у зоні конфлікту. Відповідно, ці справи будуть розвалюватися і сприяти безкарності.

Прийняття законопроекту 9438 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення гармонізації кримінального

законодавства з положеннями міжнародного права» є актуальним і повинно стояти на порядку денному у законодавчого органу української держави. Зважаючи на вище викладені факти назріла крайня необхідність і у ратифікації Римського статуту МКС. Після здійснених змін до Конституції України та набрання чинності нової редакції статті 124 Конституції України у червні 2016 року, можна буде визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом МКС [37, 229-238].

У разі ратифікації Україною Римського статуту МКС, норми національного кримінального законодавства мають передбачати кримінальну відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права.

Здійснивши такі дії уряд продемонструє свій рішучий намір провести розслідування та притягнути до відповідальності, зокрема й своїх власних громадян. Таким чином контролювати, хто саме з українських громадян потрапить під повноцінне розслідування Офісу прокурора, що буде відкрито найближчим часом. Якщо ратифікації не буде і Україна не буде розслідувати злочини, скоєні нею як стороною конфлікту, це буде робити саме Офіс прокурора і Україна ніяк не зможе регулювати цей процес, а отже, постанови про арешт будуть видані, зокрема, й для високопоставлених офіційних осіб. Можна стверджувати, що саме це є однією із переваг ратифікації Римського статуту для нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алямкін Р. Міжнародно-правовий режим захисту прав людини під час внутрішніх збройних конфліктів. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2014. (№ 6). С. 47-51.
2. Акімов М. О. Кримінально-правова характеристика захоплення заручників за законодавством України: автореф. дис. к. ю. н.. Київ, 2009. 16 с.
3. Бані-Насер Фаді Міжнародно-правовий захист цивільного населення та інших категорій осіб під час збройних конфліктів. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2015. (№ 6). С. 79-87.
4. Бескоровайний С.Я. Види збройних конфліктів та їх правове регулювання. Юридична наука. 2014. (№ 3). С. 34-39.
5. Бураков Ю. В. Теоретичні аспекти класифікації локальних війн та збройних конфліктів сучасності. Військово-науковий вісник. 2016. (№25). С. 214-232. Гнатовський М. М. Кваліфікація міжнародних збройних конфліктів у практиці міжнародних судових установ. Актуальні проблеми держави і права. 2012. №65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_65_18. (дата звернення 03.05.2020).
6. Годлевський С. О. Критерії класифікації збройних конфліктів всередині держави за їх інтенсивністю. Честь і закон. 2016. (№2). С. 4-9.
7. Гуманітарні наслідки війни в Україні: Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи 2198 (2018) від 28.01.2018 р. URL: <https://rm.coe.int/-2198-2018-/1680785d74> (дата звернення: 04.06.2020).
8. Декларація про незастосування куль, що легко розгортаються та сплющуються від 29 липня 1899 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_196 (дата звернення 14.04.2020).
9. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08.06.1977 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 04.05.2020).

10. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол II) від 08.06.1977 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_200 (дата звернення: 04.05.2020).
11. Доді К. В. Роль Римського статуту Міжнародного кримінального суду в розвитку норм права, що стосуються неміжнародних збройних конфліктів. Правничий вісник Університету «КРОК». 2014. (№ 20). С. 129-144.
12. Доді К. В. Розвиток міжнародно-правових норм, що стосуються збройних конфліктів неміжнародного характеру : дис. к. ю. н. : 12.00.11 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2011. 236 с..
13. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 серпня – 15 листопада 2018 року від 15.11. 2018 р. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/24thReportUkraineAugust_November2018_UKRANIAN.pdf (дата звернення 19.05.2020).
14. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (дата звернення 02.03.2020).
15. Житний О. О. Кримінальне право України у міжнародно-правовому вимірі: порівняльний аналіз: автореф. дис. д-ра юрид. наук. Харків. 2013. 39 с.
16. Жукорська Я. М. Вплив збройних конфліктів на дію міжнародних договорів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція. 2014. (Вип. 9-1). С. 238-240.
17. Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> (дата звернення: 02.04.2020).

18. Законопроект № 9438 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів, щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права» від 20.12.2018 р. № 9438. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH7A600I.html (дата звернення: 04.03.2020).
19. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення:).
20. Кальченко Л. Стан дотримання прав людини в Україні на сучасному етапі розвитку держави: теоретичні та практичні аспекти. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2014. (№4). С. 23-28.
21. Камінська Н. В. Захист прав людини під час збройних конфліктів. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2016. (№ 2). С. 19-29.
22. Климович О. Система національних засобів захисту прав людини (в контексті положень Конвенції про захист прав і основних свобод людини). Право України. 2011. (№ 1). С. 34-36.
23. Колянда В. В. Нормативно-правові акти, які регламентують застосування військових формувань Національної гвардії України зі знешкодження противника (незаконних збройних формувань) у зоні збройного конфлікту. Честь і закон. 2016. (№ 2). С. 53-57.
24. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 25.04.2020).
25. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю: Міжнародний документ від 28.06.1930 р. № 29. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_136 (дата звернення: 20.04.2020).
26. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення 02.03.2020).

27. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151 (дата звернення 02.03.2020).
28. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152 (дата звернення 02.03.2020).
29. Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.11.1907 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222 (дата звернення 14.04.2020).
30. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення 21.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 04.05.2020).
31. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 04.05.2020).
32. Криворучко Л. Питання імплементації норм міжнародного права у сучасній Україні. Кореспондент. 2012. С. 3-4.
33. Лавніченко О. В. Сутність збройного конфлікту всередині держави та підходи до його типології. Честь і закон. 2015.(№ 4). С 4-13.
34. Лисик В. М. Становлення і розвиток концепції «*Ius contra bellum*» та захист прав людини під час збройних конфліктів. Міжнародне право XXI століття: сучасний стан та перспективи розвитку. Львів. 2013. – С. 237-245.
35. Орлеан А. М. Міжнародно-правові зобов'язання України щодо кримінально-правової охорони людини від експлуатації. Юридичний науковий електронний журнал. 2014. № 1. С. 119–121
36. Осецький Й. П. Запобігання злочинам як завдання КК України: погляд кримінолога. 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали Міжнар. наук.-практ.

- конф. (м. Харків, 13–14 жовт. 2011 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (гол. ред.), В. І. Борисов (заст. гол. ред.) та ін. Харків: Право, 2011. С. 439–442.
37. Попович В.М. Методологічні засади імплементації норм міжнародного кримінального права в законодавство України. Наука і правоохоронна. 2016. № 3 (33). С. 229–238.
38. Проблеми кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник / М. Г. Арманов, О. О. Книженко, Н. М. Ярмиш та ін. Київ: Нац. академія прокуратури України, 2017. 392 с..
39. Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні: Закон України від 08.07.1999 р. № 862IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/862-14> (дата звернення: 01.09.2020).
40. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 548XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14> (дата звернення: 01.09.2020).
41. Про Товариство Червоного Хреста України: Закон України від 28.11.2002 р. № 330IV від 28.11.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-15#Text> (дата звернення: 01.09.2020).
42. Про міжнародні договори: Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 08.10.2020).
43. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 08.10.2020).
44. Про визначення окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, в яких запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування: Постанова Верховної Ради України від 17.03.2015 р. № 252-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/252-19> (дата звернення: 04.03.2020).

45. Про затвердження Порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2015 р. № 367. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/367-2015-п/para8#n8> (дата звернення: 27.01.2020).
46. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента від 25.08.2015 р. № 501/2015. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/5012015-19364> (дата звернення: 04.05.2020).
47. Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод»: Постанова Верховної Ради України від 21.05.2015 р. № 462-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/462-19> (дата звернення: 17.02.2020).
48. Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян»: Постанова Верховної Ради України від 04.02.2015 р. № 145-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 12. Ст. 77.
49. Кодекс добросовісної поведінки та професійної етики військових посадових осіб, державних службовців та інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави, в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України від 15.03.2017 р. (затверджений Міністерством оборони України генерал армії України С.Т. Полторак) URL: <https://www.mil.gov.ua/content/corruption/Codex.pdf> (дата звернення: 05.07.2020).
50. Римський статут міжнародного кримінального суду: Міжнародний документ від 17.07.1998 р. URL:

- http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 04.05.2020).
51. Рішення Європейського суду з прав людини від 25.07.2017 р. у справі «Хлебнік проти України». URL: <https://rm.coe.int/case-of-khlebnik-v-ukraine-1-ukr-ed/1680738311> (дата звернення: 20.05.2020).
52. Статут Міжнародного руху Червоного Хреста та Червоного Напівмісяця від 01.10.1986 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991_001#Text (дата звернення: 20.05.2020).
53. Статут Міжнародного комітету Червоного Хреста від 24.06.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991_002#Text (дата звернення: 20.05.2020).
54. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26.06.1945 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 04.05.2019).
55. Стрельцов Є.Л. До питання про сутність та види міжнародних конфліктів. Наукові праці Національного авіаційного університету. Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2014.(№ 4(33)). С. 133-137.
56. Стрельцов Є.Л. Міжнародні конфлікти: спроба визначення. Актуальні проблеми держави і права. 2015. (Вип. 75). С. 227-234.
57. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. URL: [http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_UkraineEU_Association_Agreement_\(body\).pdf](http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_UkraineEU_Association_Agreement_(body).pdf) (дата звернення: 02.05.2020).
58. Doswald-Beck Louise. The Right to Life in Armed Conflict: Does International Humanitarian Law Provide all the Answers? International Review of the Red Cross. 2006. 88(864). P. 881–904.
59. Meron T. International Criminalization of Internal Atrocities. American Journal of International Law. 1995. Vol. 89. P. 554–577.

60. Pictet, Jean Development and Principles of International Law. Dordrecht: Martinus Nijhoff.. Archived from the original on February 26, 2014. Retrieved November 11, 2016 URL:
https://books.google.com.ua/books?id=dHV7fix7nLcC&printsec=frontcover&dq=international+humanitarian+law&lr=&source=gbs_summary_s&redir_esc=y#v=onepage&q=international%20humanitarian%20law&f=false (дата звернення: 02.05.2020).
61. The Manual of the Law of Armed Conflict / UK Ministry of Defence. Oxford University Press, 2005.
62. The Program for Humanitarian Policy and Conflict Research at Harvard University, "Brief Primer on IHL," Accessed at ihl.ihlresearch.org Archived 2010-04-19 at the Wayback Machine 2009 URL:<https://web.archive.org/web/20100419104833/http://ihl.ihlresearch.org/index.cfm?fuseaction=page.viewpage&pageid=2083> (дата звернення: 02.05.2020).
63. The University Centre for International Humanitarian Law. Expert meeting on the right to life in armed conflicts and situations of occupation. Geneva. 2005. URL:www.genevaacademy.ch/docs/expertmeetings/2005/3rapport_droit_vie.pdf (дата звернення: 02.05.2020).